ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΑΚΡΗ
Λέκτορα ΑΒΣΘ

Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 241

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ 243

1. Πληθυσμιακή πυκνότητα και σύνθεση του πληθυσμού 243
2. Απασχόληση 243
3. Ακαθάριστο προϊόν 254

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ 263

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΜΑΔΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ 273

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ 277

1. Η εξέλιξη των βιομηχανικών επενδύσεων στο χώρο της Κ.-Δ. Μακεδονίας και στο σύνολο της χώρας 277
2. Τα χαρακτηριστικά της εξέλιξης του βιομηχανικού τομέα και οι επιπτώσεις τους στη βιομηχανική ανάπτυξη 284

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 293

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 295

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός αυτής της μελέτης δεν είναι να εξετασθεί το πρόβλημα της περιφερειακής ανάπτυξης μιας περιοχής (της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, στην προκειμένη περίπτωση) μέσα από το πρίσμα μιας κάποιας θεωρίας περιφερειακής οικονομικής ανάπτυξης. Εξάλλου αυτό δεν εμπίπτει στα άμεσα επιστημονικά ενδιαφέροντα του γράφοντος. Ο λόγος που επιχειρήσαμε να ασχοληθούμε με αυτό το θέμα είναι αφενός μεν η διαπίστωση της αποτυχίας της εφαρμογής μιας περιφερειακής οικονομικής πολιτικής, τουλάχιστον στα πλαίσια της ΕΟΚ, σε συνδυασμό με την ένταση των περιφερειακών ανισοτήτων (κυρίως μετά το 1974) (N. Vanhove and Leo Klaassen, 1980, J. Weydert, 1981, Μ. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, 1983, 1984), αφετέρου δε η πεποίθηση ότι η επιστήμη της περιφερειακής οικονομικής απομακρύνεται από το σύστημα μέσα στο οποίο δημιουργούνται τα προβλήματα περιφερειακού χαρακτήρα (S. Holland, 1976).

Όλες οι ομάδες θεωριών περιφερειακής ανάπτυξης (T. Hermansen, 1975) ανάγονται είτε στο νεοκλασικό είτε στον κεϋνσιανό άξονα σκέψης, είτε σε συνδυασμό τους. Όσον αφορά τα υποδείγματα που προτείνονται, στην πλειοψηφία τους οδηγούν σε ανεπαρκή αποτελέσματα εξαιτίας ακριβώς των υποθέσεων-πεποιθήσεων πάνω στις οποίες στηρίζονται (S. Holland, 1976). Προσπαθώντας να αποδείξουν τι θα έπρεπε να συμβεί σε περιφερειακό επίπεδο, αδυνατούν να εξηγήσουν γιατί η εξέλιξη είναι αυτή που είναι (G. Myrdal, 1957). Εξάλλου, όπως αναφέραμε ήδη, η τάση να αγνοείται το γενικό πλαίσιο της οικονομίας, μέσα στο οποίο πρέπει να εντάσσονται τα προβλήματα ανάπτυξης των περιφερειών, αποβαίνει σε βάρος των υποδειγμάτων αυτών.

Με βάση αυτόν ακριβώς τον προβληματισμό, προτείνουμε με τη μελέτη αυτή ορισμένες ερμηνείες για την εξήγηση των περιφερειακών ανισοτήτων και την όξυνσή τους στη χώρα μας, έχοντας ως πλαίσιο αναφοράς τον χώρο της Κ.-Δ. Μακεδονίας. Η προσοχή μας θα συγκεντρωθεί στο βιομηχανικό τομέα, ως τον σημαντικότερο για την περιφερειακή ανάπτυξη. Δεχόμενοι τελείως συμβατικά την Κ.-Δ. Μακεδονία ως οικονομική περιφέρεια, για τον ορισμό της οποίας υπάρχουν πολλές απόψεις (P. Pascallon, 1982), θα ασχοληθούμε και με τις ενδοπεριφερειακές σχέσεις, με την έννοια των πολώσεων

στο εσωτερικό της περιφέρειας (G. Perroux, 1982).

Σημαντική δυσχέρεια σ' όλη αυτή την προσπάθειά μας είναι η έλλειψη στοιχείων καθώς και η ακαταλληλότητά τους όταν υπάρχουν. Αναγκαστικά, γίνεται αναφορά σε μικρές χρονικές περιόδους για να υπάρχει κάποια συγκρισιμότητα μεταξύ τους.

Παρακάτω, θ' αναπτυχθεί πρώτα η εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων, ακολούθως η εξέλιξη της περιφερειακής υποδομής και, τέλος, θα επιχειρηθεί να αναλυθούν τα αίτια των εξελίξεων που διαπιστώνονται και να γίνει διερεύνηση της φύσης αυτών των αιτίων που εστιάζονται στο χώρο της μεταποίησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ

1. Πληθυσμιακή πυκνότητα και σύνθεση του πληθυσμού

Η εξέλιξη της πληθυσμιακής πυκνότητας, όπως φαίνεται από τους Πίνακες Α1.1 και Α1.2, για την περίοδο 1961-1981, αντανακλά με σαφήνεια ένα διαρθρωτικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας: σε διαπεριφερειακό επίπεδο, εκτός από τις περιοχές Αττικής και Θεσσαλονίκης, και κατά τη δεκαετία 1961-1971, παρατηρείται συνολική δημογραφική απώλεια που οφείλεται τόσο στη χαμηλή γεννητικότητα όσο και στην υψηλή μετανάστευση. Η μείωση του μεταναστευτικού ρεύματος και η παλινόστηση διορθώνουν αυτή την εικόνα στη δεκαετία 1971-1981, χωρίς όμως οι περιοχές αυτές να βρίσκουν τη θέση που είχαν ούτε το 1961. Η ενδοπεριφερειακή εικόνα της Κ.-Δ. Μακεδονίας είναι ανάλογη. Εκτός από τους νομούς Θεσσαλονίκης και — σε μικρότερο βαθμό — Ημαθίας, η εικόνα που παρουσιάζεται είναι εκείνη της «αποψίλωσης» της ενδοχώρας της περιφέρειας αυτής.

Αν λάβουμε υπόψη μας και τα στοιχεία του Πίνακα Α1.3, διαπιστώνουμε ότι οι νομοί που βρίσκονται στη χειρότερη θέση είναι οι νομοί με τα υψηλότερα ποσοστά αγροτικού πληθυσμού (νομοί Φλώρινας, Γρεβενών, Κιλκίς και Κοζάνης), γεγονός που δείχνει παραμονή αυτών των περιοχών σε επίπεδα υποανάπτυξης. Εξάλλου, αυτοί οι νομοί είναι και εκείνοι που παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά εξωτερικής μετανάστευσης κατά τη δεκαετία 1961-1971 (Κ. Καραμάνη, 1982).

2. Απασχόληση

Εξετάζοντας τα στοιχεία που αναφέρονται στον οικονομικώς ενεργό πληθυσμό και στους απασχολούμενους κατά τα έτη 1971 και 1981 (Πίνακας Α2.1) καθώς και τα στοιχεία του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού κατά τομείς και στη μεταποίηση (Πίνακες Α2.2 και Α2.3) μπορούμε να βγάλουμε τα παρακάτω συμπεράσματα: Μέσα σε μια δεκαετία, τόσο ο οικονομικώς

ΠΙΝΑΚΑΣ Α1.1

Πληθυσμιακή πυκνότητα σε επίπεδο ΥΠΑ
*1961, 1971, 1981**

ΥΠΑ	1961	1971	1981
	Κάτοικοι/τ.χμ.		
1η Α. Στερεάς και Νήσων	121,9	153,8	180,7
2η Κ.-Δ. Μακεδονίας**	64,2	59,8	68,1
3η Πελοπ. και Δ. Στ. Ελλάδας	50,2	45,4	45,6
4η Θεσσαλίας	49,5	47,4	49,9
5η Αν. Μακεδονίας	50,3	43,5	44,6
6η Κρήτης	58,0	54,8	60,1
7η Ηπείρου	47,5	42,1	43,5
8η Θράκης	41,6	38,4	40,3
9η Ν. Αν. Αιγαίου	57,7	50,7	53,2
Σύνολο Χώρας	63,5	66,4	73,5

**Πηγή*: 1. Αποτελέσματα απογραφών πληθυσμού 1961, 1971, 1981, ΕΣΥΕ.
2. Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας, ΕΣΥΕ, 1983.
** Δεν συμπεριλαμβάνεται το Άγιο Όρος.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α1.2

Πληθυσμιακή πυκνότητα σε επίπεδο Νομών
*Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1961, 1971, 1981**

Νομοί	1961	1971	1981
	Κάτοικοι/τ.χμ.		
1. Γρεβενών	18,6	15,1	15,5
2. Ημαθίας	66,9	69,0	77,7
3. Θεσσαλονίκης	152,9	199,5	241,2
4. Καστοριάς	28,2	27,1	31,4
5. Κιλκίς	39,3	32,3	30,7
6. Κοζάνης	42,8	38,1	38,2
7. Πέλλας	53,2	50,3	52,9
8. Πιερίας	64,9	60,9	70,7
9. Φλώρινας	36,2	28,0	28,2
10. Χαλκιδικής	24,3	22,5	24,1
Κ.-Δ. Μακεδονία**	64,2	59,8	68,1

* *Πηγή*: Η ίδια με εκείνη του Πίνακα Α1.1.
** Δεν περιλαμβάνεται το Άγιο Όρος.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α1.3

*Εκατοστιαία κατανομή του πληθυσμού σε αστικό, ημιαστικό και αγροτικό των νομών της Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1961, 1971, 1981**

Νομοί	Αστικός			Ημιαστικός			Αγροτικός		
	1961	*1971*	*1981*	*1961*	*1971*	*1981*	*1961*	*1971*	*1981*
1. Γρεβενών	—	—	—	28,2	36,0	33,4	71,8	64,0	66,6
2. Ημαθίας	37,4	40,5	51,8	12,2	13,2	7,1	50,4	46,3	41,1
3. Θεσσαλονίκης	69,5	78,5	81,0	11,8	8,9	9,6	18,7	12,6	9,4
4. Καστοριάς	24,8	35,1	38,9	10,8	11,3	11,3	64,4	53,6	49,8
5. Κιλκίς	13,1	14,9	15,5	15,8	16,2	16,3	71,1	68,9	68,2
6. Κοζάνης	18,0	29,9	36,5	12,8	9,6	12,2	69,2	60,5	51,3
7. Πέλλας	29,8	28,5	30,7	12,6	15,4	15,9	57,6	56,1	53,4
8. Πιερίας	33,7	33,3	37,5	22,1	20,4	19,6	44,2	46,3	42,9
9. Φλώρινας	17,8	21,4	24,0	9,1	7,3	6,5	73,1	71,2	69,5
10. Χαλκιδικής	—	—	—	34,2	41,7	43,1	65,8	58,3	56.9
Κ.-Δ. Μακεδονίας	40,8	51,0	56,3	14,7	13,3	13,1	44,5	35,7	30,6

**Πηγή*: Αποτελέσματα απογραφών πληθυσμού 1961, 1971, 1981, ΕΣΥΕ.

ενεργός πληθυσμός όσο και ο πραγματικά απασχολούμενος μειώθηκαν ως ποσοστά του συνολικού πληθυσμού, ο πρώτος, και του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού, ο δεύτερος, για το σύνολο της χώρας αλλά και της Κ.-Δ. Μακεδονίας. Μόνον οι νομοί Καστοριάς, Κιλκίς, Πέλλας και Πιερίας παρουσίασαν ποσοστά υψηλότερα του μέσου όρου για τον οικονομικώς ενεργό πληθυσμό και ιδιαίτερα οι τρεις πρώτοι νομοί, αύξηση που οφείλεται στο δυναμισμό του δευτερογενή τομέα και, για τους νομούς Κιλκίς και Πέλλας, ειδικά της μεταποίησης.

Ειδικά τα στοιχεία του Πίνακα Α2.2 μας υποχρεώνουν να διαπιστώσουμε μια ανησυχητική διαρθρωτική εξέλιξη: την υπεροχή του τριτογενή τομέα στο σύνολο σχεδόν των περιοχών. Μόνον οι νομοί Γρεβενών, Κιλκίς, Κοζάνης και Πέλλας παρουσιάζουν ενδείξεις πιο ισορροπημένης εξέλιξης: έντονη μείωση της συμμετοχής του πρωτογενή τομέα και δυναμικότερη ανάπτυξη του δευτερογενή.

Αξιοσημείωτη είναι η εικόνα που μας δίνεται για το 1981 (μόνο γι' αυτό το έτος υπάρχουν τα ανάλογα στοιχεία) όσον αφορά τους απασχολούμενους κατά τομείς οικονομικής δραστηριότητας, ανάλογα με τη θέση τους στο επάγγελμα (Πίνακας Α2.4): Σε όλους τους τομείς και για τη συντριπτική πλειοψηφία των νομών της Κ.-Δ. Μακεδονίας κυριαρχούν υψηλά ποσοστά αυτοαπασχολούμενων και χαμηλά ποσοστά μισθωτών, πράγμα που δημιουργεί ερωτήματα για το βαθμό εκσυγχρονισμού των μονάδων, τη βιοσιμότητα και την αποδοτικότητά τους. Ειδικά για το δευτερογενή τομέα, μόνον οι νομοί Θεσσαλονίκης, Κιλκίς και Κοζάνης παρουσιάζουν σχετικά υψηλά ποσοστά μισθωτών, που για τους δύο πρώτους οφείλονται στη μεταποίηση (Πίνακας Α2.5).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της σύνθεσης της απασχόλησης στο εσωτερικό του μεταποιητικού τομέα. Είναι όμως πολύ δύσκολο να αποδοθεί μια ενιαία και σαφής εικόνα των ταυτόχρονων μεταβολών που επήλθαν τόσο στους βιομηχανικούς κλάδους, όσο και στους νομούς. Αξιοσημείωτη είναι η προσέγγιση που γίνεται σχετικά μ' αυτό το θέμα στην επιστημονική μελέτη του ΚΕΠΕ (Δ. Κατοχιανού, 1984) με τίτλο «Κλαδική - χωρική ανάλυση της ελληνικής μεταποίησης», από την οποία και συγκρατούμε ορισμένα συμπεράσματα: «Η συνολική μεταποιητική απασχόληση της χώρας είναι πιο ισοκατανεμημένη στους κλάδους απ' ο,τι στις περιοχές και, διαχρονικά, η κλαδική σύνθεση της συνολικής μεταποιητικής απασχόλησης προχώρησε προς μεγαλύτερη διαφοροποίηση, ενώ η χωρική της κατανομή προχώρησε προς μεγαλύτερη συγκέντρωση στην περίοδο 1963-1973, (στην τελευταία πενταετή περίοδο 1973-1978 έμεινε σταθερή)» (σ. 96). Εξάλλου, «το γενικό συμπέρασμα που βγαίνει από τη στατική ανάλυση της κλαδικής και της χωρικής διάρθρωσης της μεταποιητικής απασχόλησης είναι ότι η κλαδική διάρθρωση μπορεί να χαρακτηρισθεί ως διαφοροποιημένη, ενώ η χωρική ως

ΠΙΝΑΚΑΣ Α2.1

*Οικονομικώς ενεργός πληθυσμός ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού. Απασχολούμενοι, ως ποσοστό του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού, Κ.-Δ. Μακεδονία, 1971, 1981**

Νομοί	*Οικονομικώς ενεργός πληθυσμός*		*Απασχολούμενοι*	
	1971	*1981*	*1971*	*1981*
1. Γρεβενών	33,3	35,6	95,6	93,3
2. Ημαθίας	39,5	35,1	96,5	95,3
3. Θεσσαλονίκης	35,1	35,5	95,6	94,4
4. Καστοριάς	39,8	40,7	97,5	98,9
5. Κιλκίς	37,6	37,9	97,3	95,1
6. Κοζάνης	36,9	34,0	96,1	95,4
7. Πέλλας	40,4	39,5	96,5	96,1
8. Πιερίας	39,5	36,8	95,9	95,6
9. Φλώρινας	36,9	36,2	96,9	96,3
10. Χαλκιδικής	35,8	32,7	96,3	96,8
Κ.-Δ. Μακεδονίας	36,8	35,9	96,0	95,1
Σύνολο Χώρας	37,0	36,5	96,9	95,6

**Πηγή*: Επεξεργασία στοιχείων των αποτελεσμάτων των απογραφών πληθυσμού 1971, 1981, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α2.2

*Οικονομικώς ενεργός πληθυσμός κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας, 1971, 1981**

Νομοί	*Εκατοστιαία μεταβολή 1971-1981*		
	Πρωτογενής	*Δευτερογενής*	*Τριτογενής*
1. Γρεβενών	**-27,7**	**118,4**	**84,0**
2. Ημαθίας	**-37,4**	**43,4**	**66,3**
3. Θεσσαλονίκης	**-42,5**	**21,2**	**53,0**
4. Καστοριάς	**-23,0**	**49,6**	**35,8**
5. Κιλκίς	**-38,8**	**200,6**	**62,7**
6. Κοζάνης	**-43,0**	**53,5**	**45,8**
7. Πέλλας	**-23,9**	**83,5**	**63,1**
8. Πιερίας	**-23,6**	**71,1**	**77,5**
9. Φλώρινας	**-21,9**	**38,5**	**32,1**
10. Χαλκιδικής	**-34,2**	**52,2**	**56,5**
Κ.-Δ. Μακεδονίας	**-33,8**	**38,0**	**55,0**
Σύνολο Χώρας	**-25,9**	**21,3**	**43,8**

* *Πηγή*: Η ίδια με εκείνη του Πίνακα Α2.1.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α2.3

*Οικονομικώς ενεργός πληθυσμός στη μεταποίηση ως ποσοστό του δευτερογενή τομέα, Κ.-Δ. Μακεδονία, 1971, 1981**

Νομοί	*Διαφορές σε εκατοστιαίες μονάδες 1971-1981*
1. Γρεβενών	−4,3
2. Ημαθίας	−4,4
3. Θεσσαλονίκης	2,1
4. Καστοριάς	4,2
5. Κιλκίς	5,3
6. Κοζάνης	−8,4
7. Πέλλας	4,3
8. Πιερίας	0,7
9. Φλώρινας	−5,3
10. Χαλκιδικής	2,2
Κ.-Δ. Μακεδονίας	0,2
Σύνολο Χώρας	−0,8

**Πηγή*: Η ίδια με εκείνη του Πίνακα Α2.1.

σημαντικά συγκεντρωμένη. Διαχρονικά, όμως, παρουσιάζεται τάση προς την αντίθετη κατεύθυνση και στην κλαδική διάρθρωση και στη χωρική... » (σ. 113). Για να έχουμε όμως μια πιο συγκεκριμένη άποψη για το τι ακριβώς συμβαίνει στον χώρο της ευρύτερης περιφέρειας της Κ.-Δ. Μακεδονίας, επεξεργασθήκαμε ορισμένα στοιχεία της μελέτης αυτής και συγκεκριμένα τα στοιχεία του Πίνακα Α3.9 (συντελεστής Gini ανισοκατανομής στην κλαδική σύνθεση των περιοχών) και του Πίνακα Α3.11 (συντελεστής κλαδικής εξειδίκευσης περιοχών) για τα έτη 1973 και 1978 (Πίνακας Α2.6).

Αντιμετωπίζοντας την Κ.-Δ. Μακεδονία ως έναν ενιαίο χώρο (λόγω διοικητικής διαίρεσης της επικράτειας και στατιστικής ταξινόμησης), ενδιαφερόμαστε ιδιαίτερα για τις υποπεριφέρειες στο εσωτερικό της, που αναγκαστικά συμπίπτουν — πάλι συμβατικά — με τη διάκριση σε νομούς. Ο Πίνακας Α2.6 δείχνει λοιπόν μια αναμφισβήτητη ένταση των ανισοτήτων στο εσωτερικό αυτού του χώρου, τόσο από την άποψη της ανισοκατανομής στην κλαδική σύνθεση, όσο και από την άποψη της κλαδικής εξειδίκευσης των περιοχών-νομών, σε επίπδο απασχόλησης της μεταποίησης. Μόνον οι νομοί Γρεβενών, Κοζάνης, Πέλλας και Χαλκιδικής φαίνεται ν' ανθίστανται σ' αυτή την τάση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έχουν αποκτήσει απαραίτητα και στρατηγική

ΠΙΝΑΚΑΣ Α2.4

Απασχολούμενοι κατά τομείς οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα ως ποσοστό των απασχολουμένων, Κ.-Δ. Μακεδονία, 1981***

Νομοί	Πρωτογενής		Δευτερογενής		Τριτογενής	
	Εργοδότες και εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Εργοδότες και εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί	Εργοδότες και εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό	Μισθωτοί
1. Γρεβενών	76,3	3,9	30,9	62,6	30,7	47,1
2. Ημαθίας	70,0	5,3	28,3	67,2	30,0	52,8
3. Θεσσαλονίκης	66,5	5,7	23,9	69,5	29,3	58,6
4. Καστοριάς	65,0	3,1	28,2	67,5	36,1	53,5
5. Κιλκίς	69,9	1,7	22,4	71,8	28,7	50,2
6. Κοζάνης	67,5	1,9	23,4	70,5	31,4	52,9
7. Πέλλας	59,2	2,8	30,7	62,5	34,1	44,3
8. Πιερίας	55,8	2,1	35,1	58,5	32,6	49,7
9. Φλώρινας	63,0	1,8	26,3	68,5	27,2	57,0
10. Χαλκιδικής	76,2	6,8	31,7	64,6	32,0	54,6
Κ.-Δ. Μακεδονίας	65,3	3,6	25,6	68,3	30,1	55,9
Σύνολο Χώρας	60,5	3,9	25,3	68,6	26,7	60,6

* Το σύνολο των κατηγοριών είναι: εργοδότες και εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό, συμβοηθούντα και μη αμοιβόμενα μέλη οικογένειας, μισθωτοί μη δηλώσαντες επάγγελμα, νέοι.

** *Πηγή*: Επεξεργασία στοιχείων των αποτελεσμάτων της απογραφής πληθυσμού 1981, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α2.5

*Απασχολούμενοι στη μεταποίηση ως ποσοστό του δευτερογενή κατά θέση στο επάγγελμα, Κ.-Δ. Μακεδονία, 1981**

Νομοί	*Σύνολο*	*Εργοδότες και εργαζόμενοι για δικό τους λογαριασμό*	*Μισθωτός*
1. Γρεβενών	48,8	57,1	43,4
2. Ημαθίας	64,2	61,3	65,2
3. Θεσσαλονίκης	75,7	71,4	76,3
4. Καστοριάς	92,0	91,5	92,8
5. Κιλκίς	71,0	66,7	71,8
6. Κοζάνης	40,8	64,3	30,8
7. Πέλλας	64,0	64,0	62,5
8. Πιερίας	55,6	51,5	53,6
9. Φλώρινας	42,2	60,2	41,2
10. Χαλκιδικής	34,2	50,9	24,9
Κ.-Δ. Μακεδονία	67,2	68,1	67,2
Σύνολο Χώρας	64,5	64,5	63,7

* *Πηγή*: Η ίδια με εκείνη του Πίνακα Α2.4.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α2.6

*Κλαδική σύνθεση και εξειδίκευση των περιοχών, Κ.-Δ. Μακεδονία, 1973-1978**

Νομοί	*Gini ανισοκατανομής στην κλαδική σύνθεση*	*Συντελεστές κλαδικής εξειδίκευσης περιοχών*
1. Γρεβενών	στασιμότητα	μείωση
2. Ημαθίας	ένταση	ένταση
3. Θεσσαλονίκης	ένταση	ένταση
4. Καστοριάς	ένταση	ένταση
5. Κιλκίς	ένταση	ένταση
6. Κοζάνης	στασιμότητα	μείωση
7. Πέλλας	μείωση	μείωση
8. Πιερίας	ένταση	ένταση
9. Φλώρινας	μείωση	ένταση
10. Χαλκιδικής	μείωση	στασιμότητα

**Πηγή*: Δ. Κατοχιανού, 1984, σ. 104-105, 111-112.

αναπτυξιακή σημασία σε επίπεδο περιφερειακό ή εθνικό. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο θέλουμε να αποφύγουμε τον κατακερματισμό της ανάλυσης σύμφωνα με κριτήρια που συνηθίζεται να χρησιμοποιούνται (π.χ. την τεχνική της «απόκλισης-συμμετοχής» με την προσθήκη της τεχνικής Boudeville (J. A. Edwards, 1976), γιατί πιστεύουμε ότι όχι μόνον οι περιφέρειες δεν αντιμετωπίζονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους η καθεμιά και η όλη ανάλυση υπόκειται σε μια εξισωτική λογική, αλλά και επειδή ακριβώς αυτού του είδους η προσέγγιση αποκλείει εξ ορισμού τη δυνατότητα ποιοτικής ερμηνείας των εξελίξεων στο χώρο. Κι αυτές οι εξελίξεις πρέπει να συνδεθούν με εκείνες του γενικού οικονομικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούν οι περιφέρειες. Γι' αυτό το λόγο, θα επιχειρήσουμε μια πιο απλή μέθοδο και θ' αρκεσθούμε να συγκρίνουμε τα συμπεράσματα που θα προκύψουν μ' εκείνα των κλασικών αναλύσεων.

Στον Πίνακα Α2.7 συγκεντρώνουμε μόνον τις αξιόλογες μεταβολές (αρνητικές ή θετικές, όταν ο λόγος του υψηλότερου ποσοστού προς το χαμηλότερο είναι μεγαλύτερος του 1,5) που επήλθαν στη διάρθρωση του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού (εξαιτίας των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων είναι η μόνη δυνατή σύγκριση) στους δέκα νομούς της Κ.-Δ. Μακεδονίας και για τις δεκαεννέα κατηγορίες κλάδων της μεταποίησης μεταξύ των ετών 1971 και 1981. Από επεξεργασία αυτών των στοιχείων προκύπτει ότι:

α) Κυρίως στους νομούς Κιλκίς, Κοζάνης, Γρεβενών και Χαλκιδικής βελτιώθηκε η διάρθρωση της απασχόλησης ιδίως υπέρ των κλάδων βιομηχανιών δερμάτων και γουναρικών, προϊόντων από ελαστικό και πλαστικές ύλες, ειδών ένδυσης και υπόδησης, επίπλων, εκτυπώσεων, μη μεταλλικών προϊόντων και μεταφορικών μέσων.

β) Κυρίως στους νομούς Καστοριάς, Πέλλας, Ημαθίας, Κιλκίς και Φλώρινας μεταβλήθηκε δυσμενώς η διάρθρωση της απασχόλησης ιδίως στους κλάδους βιομηχανιών καπνού, χημικών, τελικών προϊόντων από μέταλλο, ποτών, υφαντικών, ξύλου και φελλού, διατροφής και μη ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών.

γ) Οι νομοί Κοζάνης, Πέλλας και Πιερίας γνωρίζουν τις περισσότερες ανακατατάξεις στην απασχόληση ως προς τους κλάδους.

δ) Οι κλάδοι επίπλων, βασικής μεταλλουργίας, υφαντικών και εκτυπώσεων παρουσιάζουν τις περισσότερες ανακατατάξεις στην απασχόληση ως προς τους νομούς.

ε) Χωρίς να έχουμε εμφάνιση απασχόλησης σημαντική σε κανένα νομό, έχουμε αντιθέτως εξαφάνιση απασχόλησης σημαντική στους νομούς Καστοριάς, Κοζάνης, Φλώρινας και Πέλλας, που οφείλεται κυρίως στους κλάδους βιομηχανιών παραγώγων πετρελαίου και άνθρακα, χαρτιού, καπνού, εκτυπώσεων και προϊόντων από ελαστικό και πλαστική ύλη.

Η διασταύρωση αυτών των διαπιστώσεων μας επιτρέπει να εξάγουμε τα κατωτέρω γενικότερα συμπεράσματα σχετικά με την εξέλιξη της ποσοστιαίας διάρθρωσης της απασχόλησης στη μεταποίηση:

1. Ορισμένοι νομοί εξειδικεύονται σε λίγους κλάδους παρουσιάζοντας δυσμενή κλαδική διαφοροποίηση (Καστοριάς - βιομηχανίες δερμάτων και γουναρικών, Φλώρινας - ξύλου και φελλού και Πέλλας - ελαστικών-πλαστικών και μεταφορικών μέσων).
2. Ο νομός Κοζάνης τείνει προς αναδιάρθρωση της απασχόλησης διαφοροποιώντας την συγχρόνως ευνοϊκά.
3. Ορισμένοι κλάδοι παρουσιάζουν τάσεις αποκέντρωσης στο χώρο και συγχρόνως ανάπτυξης της απασχόλησης (βιομηχανίες δερμάτων και γουναρικών, ελαστικών-πλαστικών, εκτυπώσεων και μεταφορικών μέσων), ενώ ο κλάδος βιομηχανιών ένδυσης και υπόδησης παρουσιάζει τάση ανάπτυξης αλλά με συγκέντρωση στο χώρο.
4. Αποδυναμώνεται η παρουσία των κλάδων καπνού, ξύλου και φελλού, ποτών, ειδών διατροφής, υφαντικής, τελικών προϊόντων από μέταλλο, χημικών, παραγώγων πετρελαίου και άνθρακα και μη ηλεκτρικών συσκευών και μηχανών.

Η σύγκριση αυτών των διαπιστώσεων με άλλα κριτήρια (μέγεθος παραγωγικών μονάδων, τεχνολογικές σχέσεις παραγωγής κ.λ.π.) είναι απαραίτητη για την εξαγωγή ολοκληρωμένων συμπερασμάτων. Αυτό θα το επιχειρήσουμε στο τρίτο μέρος της εργασίας αυτής. Προς το παρόν θα αρκεσθούμε να διαπιστώσουμε το βαθμό συμφωνίας των ανωτέρω με τα συμπεράσματα της προαναφερθείσας μελέτης (Δ. Κατοχιανού, 1984). Πράγματι, όπως φαίνεται στο Κεφάλαιο 4 αυτής της μελέτης, οι έντονα εξειδικευμένοι νομοί Καστοριάς και Πέλλας θεωρούνται περιοχές δυναμικές, ενώ η ενθαρρυντική εξέλιξη του νομού Κοζάνης αντιστοιχεί στις μη δυναμικές περιοχές, πράγμα που μας κάνει να αμφιβάλουμε για την ικανότητα της χρησιμοποιούμενης μεθόδου της προαναφερθείσας μελέτης να ανιχνεύσει τη δυναμική των περιοχών, έστω κι αν αυτή καλύπτεται όταν πρόκειται για δείκτες όπως κατά κεφαλή εισόδημα κ.λ.π. Αντίθετα, όσον αφορά τους κλάδους, των οποίων δείξαμε την τάση εξέλιξης, οι περισσότεροι εμπίπτουν στις αντίστοιχες κατηγορίες «δυναμικοί», «αναπτυσσόμενοι», «μη δυναμικοί» της μελέτης του ΚΕΠΕ, πλην του κλάδου των εκτυπώσεων που στο χώρο της Κ.-Δ. Μακεδονίας παρουσιάζει κάποιο δυναμισμό και των κλάδων των χημικών και των παραγώγων πετρελαίου και άνθρακα των οποίων ο δυναμισμός φαίνεται ότι τοποθετείται εκτός του χώρου αυτού.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α2.7

*Αξιόλογες μεταβολές[1] στη διάρθρωση του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού κατά διψήφιο κώδικα της μεταποίησης, νομοί Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1971-1981**

Νομοί	Κλάδοι																			
	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
1. Γρεβενών		−					−		+	+	+	M					Ξ		+	
2. Ημαθίας			−		−			Ξ				−	M		M		−			
3. Θεσσαλονίκης			−																	
4. Καστοριάς	−	−	Ξ	−	+	−	−	Ξ	Ξ		Ξ		Ξ			−				
5. Κιλκίς	−		−		+	−		−		+	−	−	Ξ	+	+	−		+		
6. Κοζάνης		Ξ		−		−	+	M	+	+	+	−	Ξ		−	D				
7. Πέλλας		−	−			−		−	Ξ		+	−	Ξ			−	−		+	
8. Πιερίας		−	−					+	+	+		−	Ξ	−	+	−	−		+	
9. Φλώρινας	−		Ξ	−		+		Ξ		+	Ξ				Ξ	−				
10. Χαλκιδικής		+	+	−			+			Ξ	+	+	Ξ	+						

1. Όπου: D −, θετική ή αρνητική μεταβολή μεταξύ 1971 και 1981, όταν ο λόγος του υψηλότερου ποσοστού προς το χαμηλότερο είναι μεγαλύτερος του 1,5.
M, Ξ, εμφάνιση ή εξαφάνιση ποσοστού σχετικά με το 1971.

* *Πηγή*: Επεξεργασία στοιχείων των αποτελεσμάτων των απογραφών πληθυσμού, 1971, 1981, ΕΣΥΕ.

3. Ακαθάριστο προϊόν

Για τη μέτρηση των περιφερειακών ανισοτήτων, τόσο σε επίπεδο ΥΠΑ, όσο και σε ενδοπεριφερειακό επίπεδο, χρησιμοποιήσαμε την τεχνική του σταθμισμένου συντελεστή μεταβλητότητας (coéfficient de variation pondéré) σαν καταλληλότερο γι' αυτή τη μέτρηση, εφόσον λαμβάνει υπόψη του και τη σημασία του πληθυσμού κάθε περιοχής.

Ο σχετικός τύπος είναι: $W_{cv} = \sqrt{\sum_{i=1}^{n} \frac{(x_i-\bar{x})^2}{\bar{x}} \cdot \frac{w_i}{w}}$

όπου x_i και w_i το ακαθάριστο εισόδημα και ο πληθυσμός της περιοχής, αντίστοιχα, $\bar{x}$ ο μέσος όρος του ακαθάριστου εισοδήματος του συνόλου των περιοχών και w ο συνολικός πληθυσμός της χώρας. Τα αποτελέσματα της σχετικής μέτρησης δείχνουν τάση συνεχούς επιδείνωσης των ανισοτήτων στο ακαθάριστο εισόδημα είτε πρόκειται για τις ΥΠΑ, είτε για τους νομούς της Κ.-Δ. Μακεδονίας και για την περίοδο 1970-1980 (Πίνακας Α3.1). Η μόνη εξαίρεση είναι μια μικρή άμβλυνση των ανισοτήτων μεταξύ 1979 και 1980 σε επίπεδο ΥΠΑ, αλλά αυτό δεν αποτελεί αρκετά υπολογίσιμο στοιχείο για την εξαγωγή συμπεράσματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α3.1

*Εξέλιξη της εισοδηματικής ανισότητας (δείκτης Wcv), 1970, 1974, 1979, 1980**

	ΥΠΑ	*Νομοί Κ.-Δ. Μακεδονίας*
1970	100,0	100,0
1974	139,4	151,5
1979	243,3	221,8
1980	241,6	249,9

**Πηγή*: Επεξεργασία στοιχείων του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, 1983.

Η εξέλιξη του κατά κεφαλή ακαθάριστου προϊόντος σε επίπεδο ΥΠΑ, όπως φαίνεται και από τον Πίνακα Α3.2, εμφανίζει τις δύο αναπτυγμένες περιοχές της χώρας (ΥΠΑ Ανατολικής Στερεάς και Νήσων και περιοχή Θεσσαλονίκης) σαν τις μόνες που ξεπερνούν τον εθνικό μέσο όρο, αλλά η μεν πρώτη δείχνει υποχώρηση του ρυθμού αύξησης, ενώ η δεύτερη σχετική στα-

ΠΙΝΑΚΑΣ Α3.2

*Κατά κεφαλή ακαθάριστο προϊόν σε επίπεδο ΥΠΑ, 1970, 1974, 1979, 1980**

ΥΠΑ	*Δείκτης: συν. χώρας = 100*			
	1970	*1974*	*1979*	*1980*
1η Αν. Στερ. και Νήσων	125	119	119	113
1.1. Αττικής	(128)	(121)	(121)	(110)
1.2. Υπόλοιπη	(106)	(107)	(113)	(127)
2η Κ.-Δ. Μακεδονίας	93	98	97	97
2.1. Θεσσαλονίκης	(103)	(109)	(98)	(98)
2.2. Υπόλοιπη	(83)	(87)	(96)	(96)
3η Πελοπον. και Δ. Στ. Ελλ.	82	84	88	89
4η Θεσσαλίας	76	80	87	89
5η Αν. Μακεδονίας	73	76	85	86
6η Κρήτης	76	80	81	82
7η Ηπείρου	64	67	73	73
8η Θράκης	60	63	68	67
9η Νήσων Αν. Αιγαίου	74	67	76	74
Σύνολο Χώρας	100	100	100	100

**Πηγή*: Ίδια με του Πίνακα Α3.1.

θερότητα, ύστερα από μια υποχώρηση μεταξύ 1974 και 1979. Αξιοσημείωτη είναι η ενισχυμένη ανοδική πορεία του εκτός Αττικής υπολοίπου της ΥΠΑ Ανατολικής Στερεάς και Νήσων καθώς και του εκτός Θεσσαλονίκης υπολοίπου της Κ.-Δ. Μακεδονίας, ενώ οι υπόλοιπες ΥΠΑ δε μεταβάλλουν σημαντικά την ιεραρχική μεταξύ τους σχέση ως προς τους ρυθμούς ανάπτυξης του ακαθάριστου προϊόντος τους. Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, αναμφισβήτητα βρισκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο «διάχυσης» των αποτελεσμάτων της ανάπτυξης στον ευρύτερο χώρο γύρω από την αρχικά αναπτυγμένη περιοχή (Αττική). Πριν όμως ερευνήσουμε αν αυτό συμβαίνει και στη δεύτερη περίπτωση (Κ.-Δ. Μακεδονία), ας εξετάσουμε τη συμμετοχή των τομέων παραγωγής στην παραπάνω εξέλιξη.

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα Α3.3, σ' όλες τις περιφέρειες της χώρας έχει ακολουθηθεί η ίδια περίπου πορεία στις περιόδους 1970-1974 και 1974-1979, μια πορεία που αντικατοπτρίζει τα έντονα διαρθρωτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η οικονομία: κατά την πρώτη περίοδο οι αναπτυγμένες περιοχές παρουσιάζουν στασιμότητα ή πτώση στη συμμετοχή του δευτερογενή και του τριτογενή τομέα στο προϊόν, ενώ οι πιο καθυστερημένες περιοχές βασίζονται στην ανάπτυξη του πρωτογενή και ορισμένες και του δευτερογενή

ΠΙΝΑΚΑΣ Α3.3

*Εκατοστιαία σύνθεση του Α.Ε.Π. κατά τομείς σε επίπεδο ΥΠΑ, 1970, 1974, 1979**

	ΥΠΑ	1970 Πρωτογ.	1970 Δευτερ.	1970 Τριτογ.	1974 Πρωτογ.	1974 Δευτερ.	1974 Τριτογ.	1979 Πρωτογ.	1979 Δευτερ.	1979 Τριτογ.
1η	Αν. Στερ. και Νήσων	5,9	36,1	58,0	6,0	34,8	59,2	4,6	34,1	61,3
	1.1. Αττικής	(2,1)	(34,7)	(63,2)	(1,9)	(32,8)	(65,3)	(2,0)	(32,1)	(65,9)
	1.2. Υπόλοιπη	(28,0)	(44,3)	(27,7)	(28,7)	(45,9)	(25,4)	(19,6)	(45,4)	(35,0)
2η	Κ.-Δ. Μακεδονίας	24,4	34,0	41,6	23,6	36,1	40,3	20,7	35,5	43,8
	2.1. Θεσσαλονίκης	(9,8)	(38,0)	(52,2)	(10,4)	(38,7)	(50,9)	(8,7)	(37,1)	(54,2)
	2.2. Υπόλοιπη	(41,2)	(29,3)	(29,5)	(39,6)	(33,0)	(27,4)	(33,3)	(33,8)	(32,9)
3η	Πελοπ. και Δ. Στ. Ελλάδας	34,2	28,0	37,8	38,9	25,6	35,5	31,1	28,8	40,1
4η	Θεσσαλίας	36,6	26,0	37,4	38,6	26,6	34,8	31,1	31,3	37,6
5η	Αν. Μακεδονίας	38,8	24,9	36,3	43,3	23,0	33,7	32,4	29,5	38,1
6η	Κρήτης	32,7	23,8	43,5	40,9	19,1	40,0	27,7	22,4	49,9
7η	Ηπείρου	29,9	23,3	46,8	34,9	23,4	41,7	24,4	25,9	49,7
8η	Θράκης	44,1	23,2	32,7	50,4	19,3	38,3	36,9	26,8	36,3
9η	Νήσων Αν. Αιγαίου	26,0	23,9	50,1	22,6	25,5	51,9	14,4	25,9	59,7
	Σύνολο Χώρας	18,2	32,2	49,0	19,8	30,6	49,6	15,9	32,2	51,9

**Πηγή*: 1. Εκτιμήσεις περιφερειακού προϊόντος της Ελλάδας, 1970, 1974, Υπουργείο Συντονισμού, Γενική Διεύθυνση Εθνικών Λογαριασμών, Αθήνα, 1979.

2. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, 1983.

(αν και τα σχετικά ποσοστά είναι σε χαμηλό επίπεδο) ή του τριτογενή (κυρίως έντονα τουριστικές περιοχές) τομέα.

Κατά τη δεύτερη περίοδο, μπροστά στη γενική μείωση της συμμετοχής του πρωτογενή και τη χαρακτηριστική αύξηση της συμμετοχής του τριτογενή (εκτός της κορεσμένης περιοχής της Αττικής), ο δευτερογενής τομέας γνωρίζει κάποιο δυναμισμό μόνο στις καθυστερημένες περιοχές και μόνο στο μέτρο που φθάνει στα ποσοστά του 1970. Αν λάβουμε υπόψη μας και τον Πίνακα Α3.4, η εικόνα γίνεται ακόμα πιο απογοητευτική: η τάση για συνεχή μείωση της συμμετοχής του τομέα της μεταποίησης στον δευτερογενή είναι σαφής (πλην της περιοχής της ΥΠΑ Αν. Στερεάς και Νήσων εκτός Αττικής).

ΠΙΝΑΚΑΣ Α3.4

*Το ακαθάριστο προϊόν της μεταποίησης ως ποσοστό (%) του ακαθάριστου προϊόντος του δευτερογενή τομέα σε επίπεδο ΥΠΑ, 1970, 1974, 1979**

ΥΠΑ	*1970*	*1974*	*1979*
1η Αν. Στερ. και Νήσων	66,6	72,3	65,4
1.1. Αττικής	(67,9)	(74,5)	(65,8)
1.2. Υπόλοιπη	(60,6)	(63,5)	(63,5)
2η Κ.-Δ. Μακεδονίας	60,7	64,5	59,0
2.1. Θεσσαλονίκης	(73,1)	(78,4)	(76,3)
2.2. Υπόλοιπη	(42,3)	(44,7)	(39,1)
3η Πελοπον. και Δ. Στ. Ελλ.	50,2	57,8	53,3
4η Θεσσαλίας	58,9	64,5	61,8
5η Αν. Μακεδονίας	52,1	59,2	43,2
6η Κρήτης	44,3	51,1	42,6
7η Ηπείρου	46,3	47,6	42,3
8η Θράκης	37,3	46,8	40,7
9η Νήσων Αν. Αιγαίου	52,0	52,4	36,6
Σύνολο Χώρας	60,8	66,1	59,4

**Πηγή*: Η ίδια με του Πίνακα Α3.3.

Ας ασχοληθούμε όμως με την εξέλιξη που παρουσιάζει η ενδοπεριφερειακή δομή της Κ.-Δ. Μακεδονίας. Ο Πίνακας Α3.5 παρουσιάζει την εξέλιξη του κατά κεφαλήν ακαθάριστου προϊόντος σε επίπεδο νομών. Όπως εύκολα συμπεραίνουμε, οι περισσότεροι νομοί (Γρεβενών, Ημαθίας, Κιλκίς, Πέλλας, Πιερίας, Φλώρινας) μένουν στα ίδια επίπεδα ιεραρχικής κατάταξης, δύο (Θεσσαλονίκης και Καστοριάς) υποχωρούν και δύο (Κοζάνης και Χαλκιδι-

ΠΙΝΑΚΑΣ Α3.5

Κατά κεφαλή ακαθάριστο προϊόν σε επίπεδο Νομών Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1970, 1974, 1979, 1980 (Δείκτης: σύνολο Κ.-Δ. Μακεδονίας=100)*

Νομοί	*1970*	*1974*	*1979*	*1980*
1. Γρεβενών	70	64	67	69
2. Ημαθίας	100	98	118	108
3. Θεσσαλονίκης	111	122	101	101
4. Καστοριάς	105	82	79	74
5. Κιλκίς	88	85	87	92
6. Κοζάνης	83	92	114	109
7. Πέλλας	95	91	105	105
8. Πιερίας	82	74	84	87
9. Φλώρινας	79	80	84	76
10. Χαλκιδικής	95	108	103	122
Σύνολο Κ.-Δ. Μακεδον.	100	100	100	100

**Πηγή*: Επεξεργασία στοιχείων του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, 1983, 1986.

κής) παρουσιάζουν μόνον σταθερή, σχετικά, βελτίωση. Απαραίτητο είναι να συνδυασθούν αυτές οι παρατηρήσεις μ' εκείνες των Πινάκων Α3.6 και Α3.7, παραπάνω.

Από τον συνδυασμό των Πινάκων Α3.5, Α3.6 και Α3.7 μπορούμε να εξάγουμε τα παρακάτω συμπεράσματα:

α) Στους νομούς που παρουσιάζουν στασιμότητα στην εξέλιξή τους ως προς το κατά κεφαλή προϊόν, ο δευτερογενής τομέας παρουσιάζει στασιμότητα στη συμμετοχή του στο ακαθάριστο προϊόν, ή ακόμα και αυξητική εξέλιξη, αλλά τα σχετικά ποσοστά είναι ακόμα χαμηλά. Ειδικότερα, ο μεταποιητικός τομέας ως ποσοστό του δευτερογενή, παρουσιάζει μείωση ή στασιμότητα. Εξαίρεση αποτελεί ο νομός Κιλκίς, με ιδιαίτερα δυναμικό δευτερογενή και επίσης και μεταποιητικό τομέα, που όμως δεν έχουν ακόμα εξελιχθεί σ' επίπεδα ικανά να επηρρεάσουν την ανάπτυξη της περιοχής. Σ' όλες αυτές τις περιφέρειες (Νομοί 1, 2, 5, 7, 8, 9) διαπιστώνουμε δυσανάλογη ανάπτυξη του τριτογενή τομέα.

β) Από τους νομούς που παρουσιάζουν υποχώρηση στην εξέλιξή τους, σύμφωνα με το κριτήριο του κατά κεφαλή προϊόντος (Θεσσαλονίκης και Καστοριάς), ο μεν πρώτος μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί περιοχή που εμφανίζει συμπτώματα κορεσμού της ανάπτυξής της, ο δε δεύτερος σημείωσε ση-

ΠΙΝΑΚΑΣ Α3.6

*Εκατοστιαία σύνθεση του ακαθάριστου προϊόντος κατά τομείς, νομοί Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1974, 1980**

		1974			1980		
	Νομοί	*Πρωτογ.*	*Δευτερ.*	*Τριτογ.*	*Πρωτογ.*	*Δευτερ.*	*Τριτογ.*
1.	Γρεβενών	43,2	23,4	33,4	38,8	22,8	38,4
2.	Ημαθίας	41,4	33,5	25,1	35,1	35,2	29,7
3.	Θεσσαλονίκης	10,4	38,7	50,9	8,5	39,7	51,8
4.	Καστοριάς	26,2	41,1	32,7	28,0	34,6	37,4
5.	Κιλκίς	55,2	18,3	26,5	46,0	29,2	24,8
6.	Κοζάνης	20,3	52,0	27,7	18,4	54,8	26,8
7.	Πέλλας	52,0	22,4	25,6	42,6	30,7	26,7
8.	Πιερίας	46,4	21,3	32,3	37,0	25,8	37,2
9.	Φλώρινας	49,9	17,2	32,9	35,4	22,6	42,0
10.	Χαλκιδικής	30,2	47,4	22,4	26,8	44,1	29,1
	Κ.-Δ. Μακεδονία	23,6	36,1	40,3	20,4	38,3	41,3

* *Πηγή:* Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, 1983, 1986.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α3.7

*Το ακαθάριστο προϊόν της μεταποίησης ως ποσοστό (%) του ακαθάριστου προϊόντος του δευτερογενή τομέα, νομοί Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1974, 1979**

Νομοί	*1974*	*1979*
1. Γρεβενών	36,9	38,0
2. Ημαθίας	74,4	65,1
3. Θεσσαλονίκης	78,4	76,3
4. Καστοριάς	81,4	66,2
5. Κιλκίς	35,4	46,6
6. Κοζάνης	34,8	22,5
7. Πέλλας	61,4	54,6
8. Πιερίας	34,0	33,0
9. Φλώρινας	50,5	40,6
10. Χαλκιδικής	11,8	18,2
Κ.-Δ. Μακεδονία	64,5	59,0

**Πηγή*: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, 1983.

μαντική μείωση της συμμετοχής του δευτερογενή τομέα κι ακόμη σημαντικότερη του τομέα της μεταποίησης. Υπενθυμίζουμε την εντεινόμενη εξειδίκευση της μεταποίησης στην περιοχή αυτή.

γ) Τέλος, όσον αφορά τους θετικά εξελισσόμενους νομούς (Κοζάνης και Χαλκιδικής), ενώ αναπτύσσεται ο τριτογενής τομέας, ο δευτερογενής παρουσιάζει ποσοστά υψηλότερα του μέσου όρου της Κ.-Δ. Μακεδονίας και για το νομό Χλακιδικής η μεταποίηση αυξάνεται ως ποσοστό του δευτερογενή. Επιπλέον, εκτός του ήδη αναπτυγμένου νομού Θεσσαλονίκης, μόνον ο νομός Κοζάνης είναι εκείνος που σ' όλο το χώρο της Κ.-Δ. Μακεδονίας παρουσιάζει κάπως ισορροπημένη τομεακή διάρθρωση.

δ) Αποδεικνύεται ότι η υπερβολική εξειδίκευση της μεταποίησης αποβαίνει αρνητική για το δυναμισμό μιας περιοχής (π.χ. νομοί Καστοριάς, Φλώρινας) ευνοώντας ουσιαστικά τον τριτογενή τομέα και χωρίς να παρουσιάζει ενδείξεις βιομηχανικής ολοκλήρωσης της περιοχής αυτής. Εκφράζονται φόβοι ότι αυτή θα είναι και η εξέλιξη του νομού Πέλλας (βλ. κεφ. 2 και παρόν κεφάλαιο).

Τελειώνοντας, αν ο δυναμισμός της μεταποίησης είναι εκείνος που εγγυάται τη σταθερή και σωστά διαρθρωμένη ανάπτυξη μιας περιοχής, στην περίπτωση της Κ.-Δ. Μακεδονίας — της δεύτερης σε ανάπτυξη περιοχής της

χώρας — βρισκόμαστε μπροστά σε μια επαλήθευση αυτής της άποψης. Πλην όμως, και στο περιφερειακό επίπεδο αντανακλώνται τα διαρθρωτικά προβλήματα ολόκληρου του εθνικού οικονομικού χώρου και μπορούμε να πιστεύουμε ότι παίρνουν ακόμα οξύτερη μορφή, με αποτέλεσμα την επιδείνωση των περιφερειακών ανισοτήτων. Πράγματι, η όξυνση των ανισοτήτων της πληθυσμιακής σύνθεσης, της απασχόλησης και του παραγόμενου προϊόντος δεν μπορούν να ερμηνευθούν παρά κάτω από το φως της ήδη διαφαινόμενης, μέχρι αυτό το σημείο της έρευνας, υποχώρησης του δευτερογενή τομέα και ιδιαίτερα της μεταποίησης, της στροφής της τελευταίας προς παραδοσιακούς κλάδους και της δυσανάλογης ανάπτυξης του τριτογενή τομέα. Εξάλλου, αποτελεί γεγονός ο κορεσμός της αναπτυγμένης ήδη περιοχής της Θεσσαλονίκης, καθώς και οι ενθαρρυντικές ενδείξεις των νομών Κοζάνης και Χαλκιδικής σχετικά με τις προοπτικές δυναμικής ανάπτυξής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει, κατά τη γνώμη μας, η εξέλιξη που παρουσιάζει η υποδομή των περιοχών που εξετάζουμε, ώστε να γίνουν καλύτερα αντιληπτά τα συμπεράσματα που προκύπτουν από άλλα τμήματα της έρευνας. Για το σκοπό αυτό, κρίναμε σκόπιμο να επιχειρήσουμε μια αξιολόγηση της υποδομής, τόσο των γεωγραφικών διαμερισμάτων, όσο και των νομών της Κ.-Δ. Μακεδονίας (πράγμα που έγινε δυνατό μόνο για το 1975 και 1980, λόγω των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων), βασιζόμενοι, κύρια, στην ανάλογη προσπάθεια των F. Navarre και R. Prud'homme (F. Navarre - R. Prud'homme, 1982).

Πρώτα επιχειρήσαμε την κατασκευή δεικτών υποδομής χρησιμοποιώντας τις παρακάτω κατηγορίες υποδομών:

1. Εκπαίδευση (διδακτικό προσωπικό πρωτο- και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε αναλογία προς τους μαθητές)
2. Υγεία (νοσοκομεία, κλίνες, γιατροί και φαρμακεία ανά 1.000 κατοίκους)
3. Ενέργεια (εγκατεστημένη και καταναλισκόμενη ισχύς ηλεκτρικής ενέργειας ανά κάτοικο)
4. Επικοινωνίες (τηλεφωνικά και τηλετυπικά κέντρα και τηλέφωνα σε αναλογία προς τους κατοίκους)
5. Συγκοινωνίες (οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο ανά τετρ. χιλιόμετρο).

Αφού αποκτήσαμε έτσι δείκτες υποδομής, τόσο για τα γεωγραφικά όσο και για τους νομούς της Κ.-Δ. Μακεδονίας, για τα έτη 1975 και 1980, εκφρασμένους σε ποσοστά βάσει των διαφόρων μονάδων μέτρησης, τους μετατρέψαμε σε ομαλοποιημένους δείκτες, εκφρασμένους σε ποσοστά, επί της μεγίστης τιμής της περιοχής για κάθε κατηγορία υποδομής και για κάθε χρονιά χωριστά (Πίνακες Β1 και Β2).

Ακολούθως ταξινομήσαμε τις περιοχές ανάλογα με τη σημασία των διαφόρων δεικτών (Πίνακες Β3 και Β4), καθώς και κατασκευάσαμε ένα γενικό δείκτη υποδομής ανά περιοχή (γεωμετρικός μέσος) για όλες τις κατηγορίες

ΠΙΝΑΚΑΣ Β1

*Ομαλοποιημένοι δείκτες υποδομής (ποσοστά επί της μεγίστης τιμής της περιοχής), γεωγραφικά διαμερίσματα, 1975, 1980**

	Γεωγραφικά Διαμερίσματα	1975 Εκπαίδ.	Υγεία	Ενέργ.	Τηλεπ.	Συγκοιν.	1980 Εκπαίδ.	Υγεία	Ενέργ.	Τηλεπ.	Συγκοιν.
1.	Αττική και Ν.Αιγαίου	0,0711	1,0000	0,9330	1,0000	1,0000	0,8850	1,0000	0,6666	1,0000	0,1977
2.	Στερεά και Εύβοια	0,9285	0,0897	1,0000	0,2954	0,6012	0,7941	0,0816	1,0000	0,3901	0,1149
3.	Πελοπόννησος	0,9260	0,1153	0,2270	0,3500	0,4686	0,7495	0,1224	0,2204	0,4913	0,1160
4.	Νησιά Ιονίου	1,0000	0,1282	0,1254	0,3761	0,4614	0,8078	0,1020	0,1459	0,5615	0,1100
5.	Ήπειρος	0,9540	0,1025	0,0995	0,2413	0,6944	0,8027	0,1224	0,1250	0,3340	0,1609
6.	Θεσσαλία	0,8392	0,1282	0,2496	0,2998	0,5573	0,8096	0,1428	0,3388	0,3787	0,1209
7.	Κ.-Δ. Μακεδονία	0,8163	0,2820	0,3897	0,4366	0,5609	0,7530	0,3061	0,3698	0,5352	1,0000
8.	Αν. Μακεδον.-Θράκη	0,8801	0,1025	0,1213	0,2270	0,6657	0,7941	0,1224	0,1688	0,3013	0,1494
9.	Κρήτη	0,9464	0,1153	0,1424	0,3141	0,3951	1,0000	0,1428	0,1543	0,4599	0,0801

*Πηγή: 1. Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας, ΕΣΥΕ, 1976.
2. Στατιστικά στοιχεία τηλεπικοινωνιών έτους 1975, ΟΤΕ, Αθήνα 1976.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β2

*Ομαλοποιημένοι δείκτες υποδομής (ποσοστά επί της μεγίστης τιμής της περιοχής), νομοί Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1975, 1980**

	1975					*1980*				
Νομοί	*Εκπαίδ.*	*Υγεία*	*Ενέργ.*	*Τηλεπ.*	*Συγκοιν.*	*Εκπαίδ.*	*Υγεία*	*Ενέργ.*	*Τηλεπ.*	*Συγκοιν.*
1. Γρεβενών	0,9180	0,1385	0,0700	0,3680	0,2921	0,8747	0,1062	0,0932	0,4009	0,3296
2. Ημαθίας	1,0000	0,2382	0,3496	0,5250	0,4542	0,7941	0,3188	0,3673	0,5527	0,6493
3. Θεσσαλονίκης	0,8114	1,0000	0,6548	1,0000	1,0000	0,7495	1,0000	0,5883	1,0000	1,0000
4. Καστοριάς	0,9207	0,2160	0,1583	0,6211	0,2877	0,8078	0,1714	0,1973	0,7032	0,3131
5. Κιλκίς	0,8606	0,2548	0,1117	0,2557	0,5049	0,8027	0,0338	0,2301	0,4062	0,5270
6. Κοζάνης	0,9316	0,2714	1,0000	0,4939	0,7287	0,8096	0,2801	1,0000	0,5921	0,7574
7. Πέλλας	0,9344	0,1634	0,1506	0,3211	0,3958	0,7530	0,1884	0,2355	0,4386	0,3958
8. Πιερίας	0,8551	0,2437	0,1205	0,4388	0,9404	0,7941	0,2946	0,2043	0,5001	0,9735
9. Φλώρινας	0,9890	0,2271	0,1005	0,3252	0,8632	1,0000	0,2125	0,1178	0,4386	0,9636
10. Χαλκιδικής	0,8415	0,1634	0,2768	0,5033	0,4035	0,9090	0,2053	0,4149	0,7661	0,4035

**Πηγή*: Ίδιες με του Πίνακα Β1.

ΠΙΑΚΑΣ Β3

*Ταξινόμηση των γεωγραφικών διαμερισμάτων ανάλογα με τη σημασία των δεικτών υποδομής, 1975, 1980**

	Γεωγραφικά	*1975*					*1980*				
	Διαμερίσματα	*Εκπαίδ.*	*Υγεία*	*Ενέργ.*	*Τηλεπ.*	*Συγκοιν.*	*Εκπαίδ.*	*Υγεία*	*Ενέργ.*	*Τηλεπ.*	*Συγκοιν.*
1.	Αττική και Ν. Αιγαίου	9	1	2	1	1	2	1	2	1	2
2.	Στερεά και Εύβοια	4	6	1	7	4	6	6	1	6	7
3.	Πελοπόννησος	5	4	5	4	7	8	4	5	4	6
4.	Νησιά Ιονίου	1	3	7	3	8	4	5	8	2	8
5.	Ήπειρος	2	5	9	8	2	5	4	9	8	3
6.	Θεσσαλία	7	3	4	6	6	3	3	4	7	5
7.	Κ.-Δ. Μακεδονία	8	2	3	2	5	7	2	3	3	1
8.	Αν. Μακεδον.-Θράκη	6	5	8	9	3	6	4	6	9	4
9.	Κρήτη	3	4	6	5	9	1	3	7	5	9

* Βάσει του Πίνακα Β1.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β4

*Ταξινόμηση των νομών της Κ.-Δ. Μακεδονίας ανάλογα με τη σημασία των δεικτών υποδομής, 1975, 1980**

Νομοί	1975					1980				
	Εκπαίδ.	*Υγεία*	*Ενέργ.*	*Τηλεπ.*	*Συγκοιν.*	*Εκπαίδ.*	*Υγεία*	*Ενέργ.*	*Τηλεπ.*	*Συγκοιν.*
1. Γρεβενών	6	9	10	7	9	3	9	10	9	9
2. Ημαθίας	1	5	3	3	6	7	2	4	5	5
3. Θεσσαλονίκης	10	1	2	1	1	9	1	2	1	1
4. Καστοριάς	5	7	5	2	10	5	8	8	3	10
5. Κιλκίς	7	3	8	10	5	6	10	6	8	6
6. Κοζάνης	4	2	1	5	4	4	4	1	4	4
7. Πέλλας	3	8	6	9	8	8	7	5	7	8
8. Πιερίας	8	4	7	6	2	7	3	7	6	2
9. Φλώρινας	2	6	9	8	3	1	5	9	7	3
10. Χαλκιδικής	9	8	4	4	7	2	6	3	2	7

* Βάσει του Πίνακα Β2.

υποδομής, για το 1975 και 1980, αντίστοιχα (Πίνακες Β5 και Β6), ταξινομώντας ξανά τις περιοχές (Πίνακες Β7 και Β8).

Σημειώνουμε ότι για λόγους στατιστικής ταξινόμησης των πηγών μας η αντιστοιχία γεωγραφικών διαμερισμάτων δεν είναι πάντα η ίδια μ' εκείνη των ΥΠΑ που έχουμε χρησιμοποιήσει μέχρι τώρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β5

*Γενικός δείκτης υποδομής, γεωγραφικά διαμερίσματα, 1975, 1980**

Γεωγραφικά διαμερίσματα	*1975*	*1980*
1. Αττική και Ν. Αιγαίου	0,5812	0,6506
2. Στερεά και Εύβοια	0,4305	0,3108
3. Πελοπόννησος	0,3310	0,2584
4. Νησιά Ιονίου	0,3083	0,2366
5. Ήπειρος	0,2769	0,2311
6. Θεσσαλία	0,3391	0,2823
7. Κ.-Δ. Μακεδονία	0,4659	0,5392
8. Αν. Μακεδον.-Θράκη	0,2777	0,2364
9. Κρήτη	0,2864	0,2409

**Πηγή*: Ίδιες με του Πίνακα Β1.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β6

*Γενικός δείκτης υποδομής, νομοί Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1975, 1980**

Νομοί	*1975*	*1980*
1. Γρεβενών	0,2489	0,2579
2. Ημαθίας	0,4566	0,5066
3. Θεσσαλονίκης	0,8811	0,8474
4. Καστοριάς	0,3548	0,3596
5. Κιλκίς	0,3162	0,2661
6. Κοζάνης	0,6191	0,6330
7. Πέλλας	0,3112	0,3570
8. Πιερίας	0,4009	0,4713
9. Φλώρινας	0,3633	0,4026
10. Χαλκιδικής	0,3781	0,4740

**Πηγή*: Ίδιες με του Πίνακα Β2.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β7

*Ταξινόμηση των γεωγραφικών διαμερισμάτων ανάλογα με τη σημασία του γενικού δείκτη υποδομής, 1975, 1980**

Γεωγραφικά διαμερίσματα	*1975*	*1980*
1. Αττική και Ν. Αιγαίου	1	1
2. Στερεά και Εύβοια	3	3
3. Πελοπόννησος	5	5
4. Νησιά Ιονίου	6	7
5. Ήπειρος	9	9
6. Θεσσαλία	4	4
7. Κ.-Δ. Μακεδονία	2	2
8. Αν. Μακεδ. - Θράκη	8	8
9. Κρήτη	7	6

*Βάσει του Πίνακα Β5.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β8

*Ταξινόμηση των νομών Κ.-Δ. Μακεδονίας ανάλογα με τη σημασία του γενικού δείκτη υποδομής, 1975, 1980**

Νομοί	*1975*	*1980*
1. Γρεβενών	10	10
2. Ημαθίας	3	3
3. Θεσσαλονίκης	1	1
4. Καστοριάς	7	7
5. Κιλκίς	8	9
6. Κοζάνης	2	2
7. Πέλλας	9	8
8. Πιερίας	4	5
9. Φλώρινας	6	6
10. Χαλκιδικής	5	4

* Βάσει του Πίνακα Β6.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β9

*Λόγοι των μεγίστων και ελαχίστων τιμών των δεικτών υποδομής σε επίπεδο γεωγραφικών διαμερισμάτων και νομών Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1975, 1980**

	Γεωγραφικά διαμερίσματα		*Νομοί Κ.-Δ. Μακεδονίας*	
	1975	*1980*	*1975*	*1980*
Εκπαίδευση	14,0	1,3	1,2	1,3
Υγεία	14,2	12,2	7,2	29,5
Ενέργεια	10,0	8,0	14,2	10,7
Τηλεπικοινωνίες	4,4	3,3	3,9	2,4
Συγκοινωνίες	2,5	12,4	3,4	3,1

*Βάσει των Πινάκων Β1 και Β2.

Από τους πίνακες Β1 έως και Β9 μπορούμε να εξάγουμε τα παρακάτω συμπεράσματα:

α) Εκτός του γεωγραφικού διαμερίσματος Αττικής και Νήσων Αιγαίου και του νομού Θεσσαλονίκης, οι ταξινομήσεις των γεωγραφικών διαμερισμάτων της χώρας και των νομών της Κ.-Δ. Μακεδονίας, ως προς τους δείκτες υποδομής, δεν παρουσιάζουν καμία κανονικότητα. Οι διάφορες περιοχές εμφανίζονται άλλοτε καλά και άλλοτε κακά εξοπλισμένες σε υποδομές, ανάλογα με την κατηγορία υποδομής (Πίνακες Β1, Β2, Β3 και Β4).

β) Όσον αφορά τις κατηγορίες υποδομής σε επίπεδο γεωγραφικών διαμερισμάτων, φαίνεται ότι έχουν τάση περισσότερο ίσης κατανομής μεταξύ 1975 και 1980 (πλην των συγκοινωνιών, οι οποίες κατανέμονται ακόμα πιο άνισα). Αντίθετα, η εκπαίδευση και η υγεία τείνουν να κατανέμονται πιο άνισα στο χώρο της Κ.-Δ. Μακεδονίας, ενώ οι υπόλοιπες κατηγορίες (ενέργεια, τηλεπικοινωνίες και συγκοινωνίες) παρουσιάζουν μικρότερες διαφορές μεταξύ των νομών στο ίδιο χρονικό διάστημα (Πίνακας Β9).

γ) Εξετάζοντας το γενικό δείκτη υποδομής, παρατηρούμε ότι καμία σημαντική αλλαγή δεν επέρχεται στην ταξινόμηση τόσο των γεωγραφικών διαμερισμάτων όσο και των νομών της Κ.-Δ. Μακεδονίας, μεταξύ 1975 και 1980 (Πίνακες Β5, Β6, Β7 και Β8).

δ) Συγκρίνοντας τα παραπάνω συμπεράσματα με εκείνα του προηγουμένου κεφαλαίου, διαπιστώνουμε καταρχήν συμφωνία ανάμεσα στην ταξινόμηση των γεωγραφικών διαμερισμάτων της χώρας ως προς το κατά κεφαλή προϊόν και ως προς τη συμμετοχή του δευτερογενή τομέα σ' αυτό, και στην

ταξινόμηση των ίδιων περιοχών, σύμφωνα με το γενικό δείκτη υποδομής, και για το 1975 και για το 1980.

Αντίθετα, κάτι τέτοιο δε φαίνεται να ισχύει — τουλάχιστο από μια πρώτη σύγκριση — για την ενδοπεριφέρεια της Κ.-Δ. Μακεδονίας. Για το λόγο αυτό, επιχειρούμε στη συνέχεια μια σύγκριση της ταξινόμησης των νομών σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια (:γενικός δείκτης υποδομής, ακαθάριστο κατά κεφαλή προϊόν, συμμετοχή της μεταποίησης στο δευτερογενή) για την υπό εξέταση περίοδο (Πίνακας Β10).

Η μελέτη αυτού του Πίνακα μας οδηγεί στις παρακάτω διαπιστώσεις:

1. Δεν υπάρχει σαφής αντιστοιχία μεταξύ της υποδομής μιας περιοχής και της ανάπτυξής της, παρά μόνο στις ακραίες περιπτώσεις ανάπτυξης και υποανάπτυξης (νομοί Θεσσαλονίκης και Γρεβενών, αντίστοιχα).

2. Ο ρυθμός της ανάπτυξης μιας περιοχής φαίνεται ότι προσδιορίζεται περισσότερο από την οικονομική της διάρθρωση παρά από την υπάρχουσα υποδομή. Απλώς, στην περίπτωση ευνοϊκής διάρθρωσης, η υποδομή διευκολύνει την ανάπτυξη της περιοχής (νομοί Κοζάνης, Χαλκιδικής και Πέλλας) ενώ δυσμενής εξέλιξη στην υποδομή μιας περιοχής δεν την εμποδίζει να δείξει σημεία ανάπτυξης (νομοί Κιλκίς και Πιερίας).

ΠΙΝΑΚΑΣ Β10

*Ταξινόμηση των νομών της Κ.-Δ. Μακεδονίας ανάλογα με την υποδομή και την ανάπτυξή τους, 1975, 1980**

Νομοί	1975** Γενικός δείκτης υποδομής	1975** Κατά κεφαλή ακαθάριστο προϊόν	1975** Συμμετοχή δευτερογενή στο προϊόν	1975** Συμμετοχή μεταποίησης στο προϊόν δευτερογενή	1980 Γενικός δείκτης υποδομής	1980 Κατά κεφαλή ακαθάριστο προϊόν	1980 Συμμετοχή δευτερογενή στο προϊόν	1980 Συμμετοχή μεταποίησης στο προϊόν δευτερογενή
1. Γρεβενών	10	10	6	6	10	10	9	7
2. Ημαθίας	3	3	5	3	3	3	4	3
3. Θεσσαλονίκης	1	1	4	2	1	5	3	1
4. Καστοριάς	7	7	3	1	7	9	5	2
5. Κιλκίς	8	6	9	7	9	6	7	5
6. Κοζάνης	2	4	1	8	2	2	1	9
7. Πέλλας	9	5	7	4	8	4	6	4
8. Πιερίας	4	9	8	9	5	7	8	8
9. Φλώρινας	6	8	10	5	6	8	10	6
10. Χαλκιδικής	5	2	2	10	4	1	2	10

* *Πηγή*: Πίνακες Β8, Α3.5, Α3.6 και Α3.7.

** Πλην του γενικού δείκτη υποδομής που είναι υπολογισμένος για το 1975, για όλα τα άλλα μεγέθη έτος υπολογισμού είναι το 1974.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Ομαδοποίηση των περιοχών σύμφωνα με τους δείκτες υποδομής

Η μέθοδος arbre classification (δενδροταξινόμηση) μας επιτρέπει την ομαδοποίηση περιοχών σύμφωνα με τις τιμές των μεταβλητών (δείκτες υποδομής στην προκειμένη περίπτωση). Επειδή δε χρειάζεται ομαλοποίηση των τιμών αυτών όταν έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα και παρουσιάζουν μεγάλες διακυμάνσεις σχετικά με τις άλλες, αρκεί βέβαια να εκφράζονται σε ποσοστά (B. - S. Everitt, 1981), χρησιμοποιήσαμε τις πριν την ομαλοποίηση τιμές των δεικτών υποδομής. Η επεξεργασία από ηλεκτρονικό υπολογιστή αυτών των στοιχείων για τα γεωγραφικά διαμερίσματα και για τους νομούς της Κ.-Δ. Μακεδονίας, μας έδωσε τα παρακάτω αποτελέσματα, για το 1975 και το 1980 (Διαγράμματα B_1 και B_2). Υπενθυμίζουμε ότι όσο πιο πολύ απομακρύνεται ο αστερίσκος στο δενδρόγραμμα, τόσο μεγαλύτερη ανομοιογένεια υποδηλώνεται, έστω και στο εσωτερικό της ίδιας ομάδας ταξινόμησης (J. P. Benzecri, 1973).

Από τα παρακάτω διαγράμματα (B_1 και B_2) προκύπτουν οι παρακάτω ομαδοποιήσεις:

Γεωγραφικά διαμερίσματα

1975

Ομάδες

1η Αττική και Νησιά Αιγαίου
2η Πελοπόννησος, Θεσσαλία, Κ.-Δ. Μακεδονία
3η Ήπειρος, Αν. Μακεδονία και Θράκη, Νησιά Ιονίου, Κρήτη
4η Στερεά Ελλάδα και Εύβοια

1980

1η Αττική και Νησιά Αιγαίου
2η Κ.-Δ. Μακεδονία
3η Αν. Μακεδονία και Θράκη, Νησιά Ιονίου, Πελοπόννησος, Ήπειρος, Κρήτη
4η Στερεά Ελλάδα και Εύβοια

Νομοί Κ.-Δ. Μακεδονίας

1975

1η Γρεβενών, Καστοριάς

2η Κιλκίς, Πέλλας, Πιερίας, Φλώρινας
3η Χαλκιδικής, Ημαθίας, Θεσσαλονίκης
4η Κοζάνης

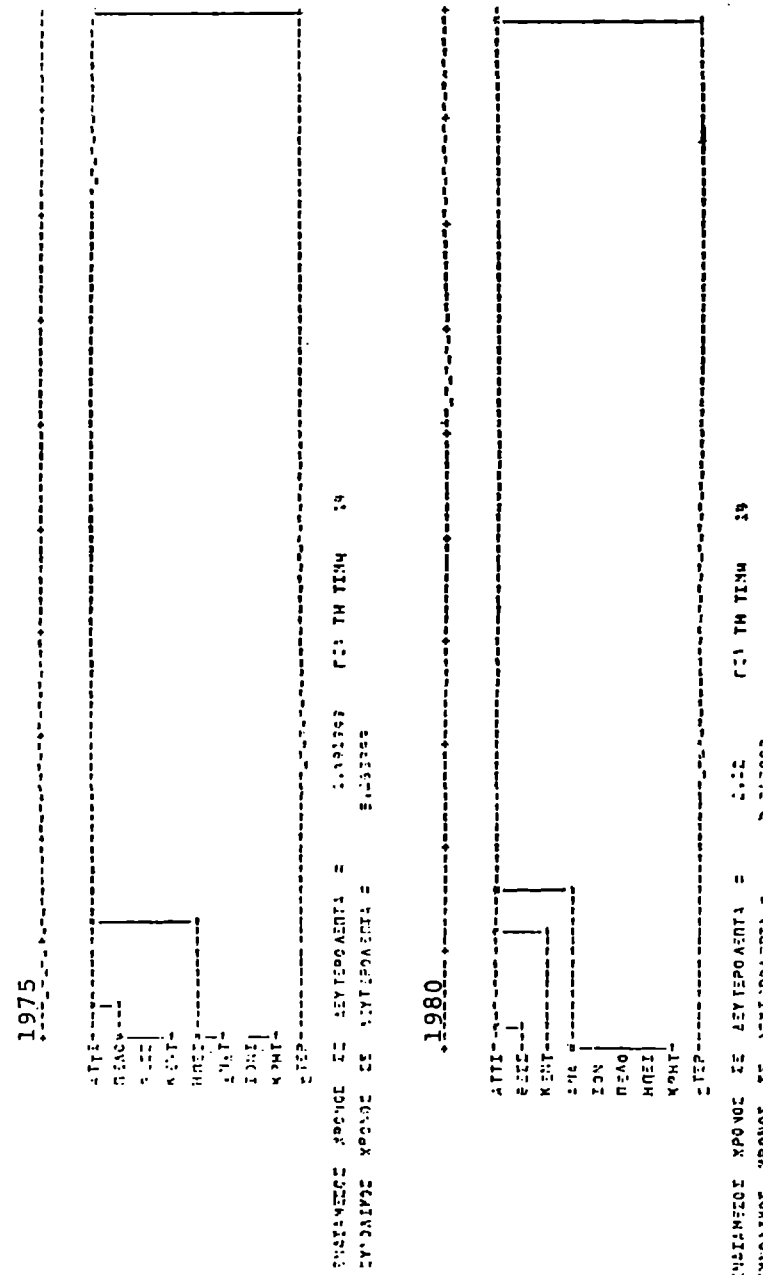
1980

1η Γρεβενών, Καστοριάς
2η Κιλκίς, Χαλκιδικής
3η Ημαθίας, Πέλλας
4η Πιερίας, Φλώρινας
5η Θεσσαλονίκης
6η Κοζάνης

Όπως εύκολα συμπεραίνεται, βάσει αυτής της μεθόδου ανάλυσης φαίνεται ότι υπάρχει πιο έντονη τάση διαφοροποίησης του εξοπλισμού των νομών στο εσωτερικό της Κ.-Δ. Μακεδονίας, σε υποδομή, απ' ο,τι μεταξύ των γεωγραφικών διαμερισμάτων της χώρας, παρόλο που τα έτη σύγκρισης δεν απέχουν ικανοποιητικά μεταξύ τους και γι' αυτό πρέπει να διατηρήσουμε ορισμένες επιφυλάξεις. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι η ταξινόμηση των περιοχών βάσει του γενικού δείκτη υποδομής δεν έδειξε καθαρά αυτή την τάση (Πίνακες Β7 και Β8).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ B_1

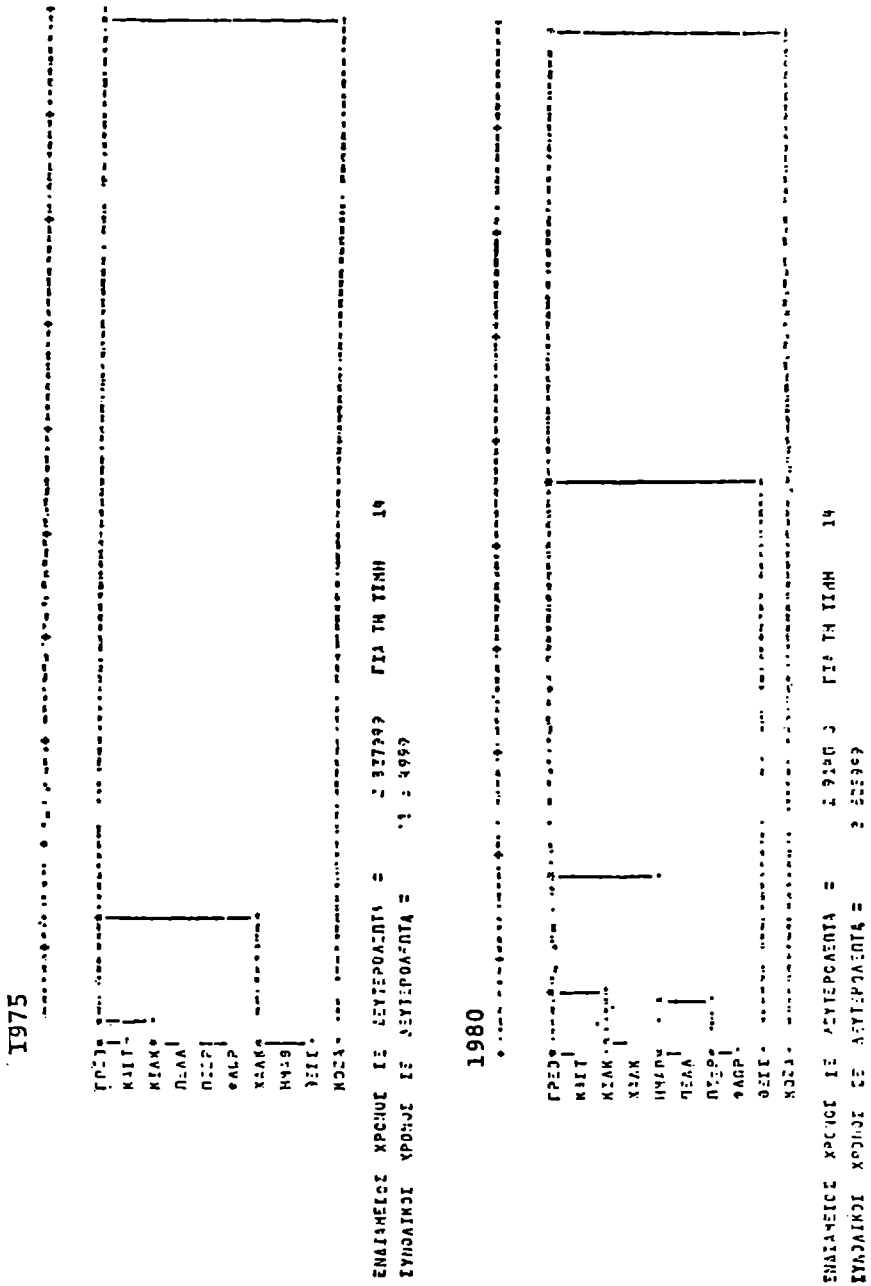
*Ομαδοποίηση των γεωγραφικών διαμερισμάτων της χώρας, 1975, 1980**

*Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Αλ. Καράκο για τη βοήθειά του στην επεξεργασία των στοιχείων με ηλεκτρονικό υπολογιστή.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ B_2

*Ομαδοποίηση των νομών της Κ.-Δ. Μακεδονίας, 1975, 1980**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

1. Η εξέλιξη των βιομηχανικών επενδύσεων στο χώρο της Κ.-Δ. Μακεδονίας και στο σύνολο της χώρας

Αν και δεν υπήρξε δυνατή η συλλογή στατιστικών στοιχείων για τις επενδύσεις κατά βιομηχανικό κλάδο σε επίπεδο νομών της ΥΠΑ Κ.-Δ. Μακεδονίας, πιστεύουμε ότι η εξέτασή τους σε επίπεδο ολόκληρης της περιφέρειας θα μας βοηθήσει να εξάγουμε ορισμένα συμπεράσματα. Αυτή η εξέλιξη φαίνεται στον Πίνακα Γ1.1[5].

Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε, οι κλάδοι ποτών, βασικής μεταλλουργίας και μη μεταλλικών προϊόντων παρουσιάζουν αύξηση της συμμετοχής τους στις ακαθάριστες επενδύσεις, οι κλάδοι χαρτιού, εκτυπώσεων και δερμάτων και γουναρικών, στασιμότητα, ενώ όλοι οι υπόλοιποι γνωρίζουν μείωση της συμμετοχής τους και κυρίως οι κλάδοι υφαντικών βιομηχανιών, ξύλου και φελλού, επίπλων, χημικών προϊόντων, παραγώγων πετρελαίου, μεταλλικών προϊόντων και μηχανών και συσκευών. Σ' αυτό το σημείο αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση ότι εκτός από την περίπτωση του κλάδου των μη μεταλλικών προϊόντων, η εξέλιξη στη διακλαδική διάρθρωση των επενδύσεων και της απασχόλησης (που εξετάσαμε στο Πρώτο Κεφάλαιο) είναι αντίστροφη, πράγμα που μας θέτει το ερώτημα για την ικανότητα της βιομηχανίας ν' απορροφά εργατικό δυναμικό και τη συμβολή της στην άμβλυνση των περιφερειακών ανισοτήτων. Αν δε λάβουμε υπόψη μας και τα στοιχεία του ίδιου πίνακα που αφορούν το ποσοστό των επενδύσεων σε μηχανήματα και μηχανικό εξοπλισμό, μέσα στο σύνολο των ακαθαρίστων επενδύσεων, τότε τίθεται σαφώς το πρόβλημα της ικανότητας των αναπτυσσομένων κλάδων να απορροφούν εργατικό δυναμικό, γεγονός που εκθέτει σε κίνδυνο κάθε προσπάθεια περιφερειακής ανάπτυξης.

Αν συγκρίνουμε τις παραπάνω εξελίξεις μ' εκείνες που αφορούν το σύ-

5. Προτιμήσαμε το στατιστικό στρώμα 4-7 (καταστήματα που απασχολούν 20 άτομα και άνω) επειδή αποτελεί το δυναμικότερο θεωρητικά τμήμα της συνολικής μεταποίησης, αλλά και για λόγους ομοιογένειας των στατιστικών στοιχείων.

νολο της χώρας (Πίνακας Γ1.2), βλέπουμε ότι οι κλάδοι που παρουσιάζουν αύξηση της συμμετοχής τους στις ακαθάριστες επενδύσεις σε εθνικό επίπεδο είναι όχι μόνο εκείνοι που παρουσιάζουν αυτή την τάση στο χώρο της Κ.-Δ. Μακεδονίας, αλλά και οι κλάδοι καπνού, δερμάτων και γουναρικών, μεταφορικών μέσων, ξύλου και φελλού και μεταλλικών προϊόντων, γεγονός που ίσως μπορεί να ερμηνευθεί από μετατόπιση και τάσεις συγκεντρωτικότητας των αναπτυσσομένων κλάδων εκτός του χώρου της Κ.-Δ. Μακεδονίας, με κριτήρια που αφορούν την οικονομική λειτουργία των επιχειρήσεων. Επίσης από τους Πίνακες Γ1.1 και Γ1.2 συμπεραίνουμε ότι για την Κ.-Δ. Μακεδονία η πτώση των επενδύσεων σε μηχανήματα και μηχανικό εξοπλισμό στους κλάδους που παρουσιάζουν μείωση της συμμετοχής τους στις ακαθάριστες επενδύσεις είναι εντονότερη απ' ο,τι στο σύνολο της χώρας. Πρόκειται ίσως για αδυναμία της συγκεκριμένης περιφέρειας να συγκρατήσει τα δυναμικά στοιχεία του μεταποιητικού τομέα; Σ' αυτό το ερώτημα νομίζουμε ότι δεν μπορεί εύκολα να δοθεί απάντηση και κυρίως χωρίς την εξέταση των σημείων που ακολουθούν σ' αυτό το κεφάλαιο.

Οι πίνακες Γ1.3 και Γ1.4 δείχνουν την εξέλιξη μεταξύ 1974 και 1980 της συμμετοχής των κλάδων στην ακαθάριστη αξία παραγωγής για την Κ.-Δ. Μακεδονία, και μεταξύ 1974 και 1980 για το σύνολο της χώρας. Απ' αυτούς τους πίνακες φαίνεται να υπάρχει μεγαλύτερη ομοιομορφία τόσο σε επίπεδο της ΥΠΑ, όσο και σε εθνικό επίπεδο στην εξέλιξη αυτή: Οι κλάδοι τροφίμων, ενδυμάτων, παραγώγων πετρελαίου και μεταφορικών μέσων παρουσιάζουν και στις δύο περιπτώσεις αύξηση της συμμετοχής τους στην ακαθάριστη αξία της παραγωγής. Επιπλέον για την Κ.-Δ. Μακεδονία παρουσιάζουν αύξηση και οι κλάδοι καπνού, επίπλων, εκτυπώσεων και ηλεκτρικών συσκευών. Σ' όλες τις άλλες περιπτώσεις έχουμε στασιμότητα ή και πολύ συχνά μείωση της συμμετοχής αυτής.

Είναι φανερό απ' όλα τα παραπάνω ότι υπάρχει σε πολλές περιπτώσεις ασυμφωνία μεταξύ της εξέλιξης της συμμετοχής των κλάδων στις ακαθάριστες επενδύσεις από τη μια και στην ακαθάριστη αξία παραγωγής από την άλλη, και ότι αυτό αφορά κυρίως τους κλάδους όπου παρουσιάζεται αύξηση της συμμετοχής τους στην επένδυση. Στον πίνακα Γ1.5 παρουσιάζονται οι σχετικές εξελίξεις.

Σύμφωνα με τον Πίνακα Γ1.5, οι κλάδοι που παρουσιάζουν ασυμφωνία στην εξέλιξη των δύο μεγεθών μπορούν να καταταχθούν σε δύο ομάδες: εκείνοι όπου η μείωση στη συμμετοχή στις επενδύσεις συνδυάζεται με αύξηση της συμμετοχής στην αξία παραγωγής και εκείνοι όπου συμβαίνει το αντίθετο. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν οι κλάδοι τροφίμων, ενδυμάτων και παραγώγων πετρελαίου. Στη δεύτερη, οι κλάδοι, ποτών, καπνού, ξύλου και φελλού, δέρματος και γουναρικών, βασικής μεταλλουργίας και μεταλλικών προ-

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ1.1

*Ακαθάριστες επενδύσεις κατά κλάδο της μεταποίησης Κ.-Δ. Μακεδονία, 1974, 1981**
(Καταστήματα με απασχόληση 20 ατόμων και άνω. Ποσοστιαία επί τοις % συμμετοχή των κλάδων)

	1974		*1981*	
Κλάδοι	*Ακαθάριστες επενδύσεις*	*Μηχανήματα και μηχανικός εξοπλισμός ως % του συνόλου*	*Ακαθάριστες επενδύσεις*	*Μηχανήματα και μηχανικός εξοπλισμός ως % του συνόλου*
20	17,2	56,3	11,9	56,3
21	1,1	51,3	13,0	42,7
22	1,1	33,4	0,7	30,7
23	23,7	68,1	14,3	65,6
24	2,3	50,2	1,9	41,4
25	4,9	70,4	1,5	46,6
26	0,7	17,2	0,4	43,2
27	0,3	91,0	0,3	85,0
28	0,1	49,6	0,1	16,0
29	0,1	77,9	0,1	53,4
30	2,7	61,4	2,5	48,7
31	20,8	47,8	3,9	63,6
32	4,5	77,7	0,3	53,1
33	3,7	63,7	17,5	67,6
34	3,7	37,5	24,0	99,4
35	3,5	42,2	1,5	65,2
36	3,5	19,3	1,0	73,7
37	3,6	44,5	3,1	23,5
38	2,1	25,8	1,8	72,3
39	4,1	—	0,2	55,0
Σύνολο	100,0	55,2	100,0	67,3

* *Πηγή*: Αδημοσίευτα στοιχεία της ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ1.2

*Ακαθάριστες επενδύσεις κατά κλάδο της μεταποίησης. Σύνολο Χώρας, 1974, 1980**
(Καταστήματα με απασχόληση 20 ατόμων και άνω. Ποσοστιαία επί τοις % συμμετοχή των κλάδων)

	1974		1980	
Κλάδοι	Ακαθάριστες επενδύσεις	Μηχανήματα και μηχανικός εξοπλισμός ως % του συνόλου	Ακαθάριστες επενδύσεις	Μηχανήματα και μηχανικός εξοπλισμός ως % του συνόλου
20	9,7	54,1	9,6	49,7
21	4,7	39,3	9,8	49,0
22	0,8	64,6	1,9	45,1
23	18,6	64,8	12,3	67,6
24	2,0	48,1	1,8	41,7
25	2,0	59,3	2,3	60,7
26	0,7	31,6	0,3	46,2
27	4,0	78,7	2,1	85,5
28	1,1	60,4	0,8	46,6
29	0,2	74,1	0,4	25,9
30	2,5	61,6	2,2	65,3
31	10,6	56,6	4,5	65,7
32	9,2	58,6	8,0	77,9
33	8,7	45,2	12,8	52,3
34	6,0	66,3	9,7	73,1
35	4,9	53,3	5,2	40,1
36	1,5	32,7	0,7	31,7
37	7,6	60,0	2,1	57,6
38	4,9	19,3	12,7	19,1
39	0,3	62,4	0,8	55,0
Σύνολο	100,0	55,6	100,0	54,1

* *Πηγή*: Στατιστική Έρευνα Βιομηχανίας, 1974, 1980, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ1.3

*Ακαθάριστη αξία παραγωγής κατά κλάδο της μεταποίησης Κ.-Δ. Μακεδονία, 1974, 1981**

Κλάδοι	*1974*	*1981*
20	15,4	18,8
21	6,4	2,8
22	1,5	5,0
23	15,9	14,8
24	3,4	4,2
25	2,8	2,1
26	0,3	0,4
27	1,3	1,1
28	0,3	0,4
29	0,7	0,4
30	2,4	2,2
31	12,7	10,7
32	12,1	18,2
33	3,9	3,2
34	11,3	6,3
35	3,6	3,5
36	2,5	0,9
37	2,3	2,6
38	0,7	2,3
39	0,5	0,1
Σύνολο	100,0	100,0

**Πηγή*: Αδημοσίευτα στοιχεία της ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ1.4

(Καταστήματα με απασχόληση 20 ατόμων και άνω. Ποσοστιαία επί τοις % συμμετοχή των κλάδων)
*Ακαθάριστη αξία παραγωγής κατά κλάδο της μεταποίησης. Σύνολο Χώρας, 1971, 1980**

Κλάδοι	*1974*	*1980*
20	14,8	14,9
21	3,4	3,1
22	3,1	3,0
23	15,1	13,5
24	3,4	3,8
25	1,8	1,8
26	0,7	0,6
27	2,9	2,3
28	1,6	1,3
29	0,6	0,5
30	3,0	3,0
31	8,2	7,7
32	9,4	13,7
33	5,4	6,2
34	8,9	8,5
35	5,6	5,5
36	1,8	1,0
37	5,2	4,3
38	4,1	4,5
39	1,0	0,8
Σύνολο	100,0	100,0

**Πηγή*: Στατιστική Έρευνα βιομηχανίας, 1974, 1980, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ1.5

*(Καταστήματα με απασχόληση 20 ατόμων και άνω. Ποσοστιαία επί τοις % συμμετοχή των κλάδων) Εξέλιξη της συμμετοχής των κλάδων της μεταποίησης στις ακαθάριστες επενδύσεις και στην ακαθάριστη αξία παραγωγής. Σύνολο Χώρας, 1975, 1980**

Κλάδος	*Ακαθάριστες επενδύσεις*	*Ακαθάριστη αξία παραγωγής*
20	μείωση	αύξηση
21	αύξηση	μείωση
22	αύξηση	μείωση
23	μείωση	μείωση
24	μείωση	αύξηση
25	αύξηση	μείωση
26	μείωση	μείωση
27	μείωση	μείωση
28	μείωση	μείωση
29	αύξηση	μείωση
30	μείωση	μείωση
31	μείωση	μείωση
32	μείωση	αύξηση
33	αύξηση	αύξηση
34	αύξηση	μείωση
35	αύξηση	μείωση
36	μείωση	μείωση
37	μείωση	μείωση
38	αύξηση	αύξηση
39	αύξηση	αύξηση

**Πηγή*: Πίνακες Γ1.2 και Γ1.4.

ϊόντων. Η πιθανή εξήγηση γι' αυτή την παράδοξη, από πρώτη άποψη, σχέση είναι, κατά τη γνώμη μας, για μεν την πρώτη ομάδα η ταχύτερη ύψωση των τιμών των προϊόντων των κλάδων αυτών σε σχέση με τους άλλους[6], για δε τη δεύτερη ομάδα το μειούμενο ποσοστό σε επενδύσεις σε μηχανήματα και μηχανικό εξοπλισμό μέσα στο σύνολο των ακαθάριστων επενδύσεων των κλάδων. Όπως είναι φυσικό, υπάρχει ανάγκη τροποποίησης της εικόνας της εξέλιξης των επενδύσεων στους κλάδους της μεταποίησης. Και η τροποποίηση

6. Οι κλάδοι αυτοί κατέχουν την 7η, 8η και 2η θέση αντίστοιχα στην ταξινόμηση των κλάδων ως προς το μέγεθος του ποσοστού αύξησης των τιμών του τομέα τελικών προϊόντων εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής για εσωτερική κατανάλωση μεταξύ 1974 και 1980 (ποσοστά 131,% 128% και 220,3%, μέσος όρος κλάδων: 131%. *Πηγή*: Μηνιαία Στατιστικά Δελτία, ΕΣΥΕ).

αυτή νομίζουμε ότι πρέπει να γίνει εξετάζοντας κυρίως την εξέλιξη στην απασχόληση των κλάδων σε συνάρτηση με τη μεταβολή στο μέσο μέγεθος των επιχειρήσεων.

2. *Τα χαρακτηριστικά της εξέλιξης του βιομηχανικού τομέα και οι επιπτώσεις τους στη βιομηχανική ανάπτυξη*

Σ' αυτό το σημείο της ανάλυσής μας έχει γίνει ήδη εμφανής η ανάγκη να επιχειρηθεί να ερμηνευθούν τόσο οι περιφερειακές ανισότητες, όσο και η συγκεκριμένη δυναμική των βιομηχανικών επενδύσεων, μέσα από το πρίσμα των χαρακτηριστικών της εξέλιξης της βιομηχανίας ως σύνολο.

Οι ανισότητες στο χώρο προσδιορίζονται από τα βασικά χαρακτηριστικά του όλου συστήματος. «Ο κοινωνικοοικονομικός χώρος δεν είναι τίποτε άλλο από μια γεωγραφική διάσταση της υλικής ύπαρξης των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων» (A. Lipietz, 1974). Θα θέλαμε να προσθέσουμε ότι δεν πρέπει να λησμονηθεί ότι η υλική αυτή ύπαρξη των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων περιέχει και το χαρακτηριστικό της «εξαρτημένης ανάπτυξης» (Τ. Φωτόπουλος, 1985), χαρακτηριστικό που συχνά αγνοείται στις επιχειρούμενες ερμηνείες των περιφερειακών ανισοτήτων. Έτσι, παρακάτω θ' ασχοληθούμε με: α) το μέγεθος των βιομηχανικών επιχειρήσεων, β) τον προσανατολισμό της βιομηχανικής παραγωγής, γ) το βαθμό σύνδεσης της βιομηχανικής παραγωγής με την εγχώρια αγορά και δ) το βαθμό εξάρτησης από το ξένο κεφάλαιο.

α) *Το μέγεθος των βιομηχανικών επιχειρήσεων*

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα Γ2.1, η εξέλιξη της ποσοστιαίας σύνθεσης του αριθμού των καταστημάτων και της απασχόλησης, καθώς και του μέσου μεγέθους των επιχειρήσεων, ακολουθεί ευνοϊκή πορεία μεταξύ 1969 και 1973, αλλά χαρακτηρίζεται από ανησυχητική στασιμότητα από το 1973 και μετά. Αν και η μεγάλη βιομηχανία είναι εκείνη που παρουσιάζει το μεγαλύτερο σχετικά δυναμισμό στην απορρόφηση εργατικού δυναμικού, εντούτοις οι δυνατότητές της δεν φαίνονται ιδιαίτερα σημαντικές. Εξάλλου, αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι το μέσο μέγεθος των μονάδων που απασχολούν πάνω από 100 άτομα δείχνει κάποια υποχώρηση (1969: 276,4 άτομα, 1973: 292,1 άτομα, 1978: 291,1 άτομα), κι αν λάβουμε υπόψη μας τα στοιχεία της προηγούμενης παραγράφου, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το αποτέλεσμα της βιομηχανικής ανάπτυξης πάνω στην αύξηση της απασχόλησης δεν συμφωνεί με το δυναμισμό της ακαθάριστης αξίας της παραγωγής. Η δυναμική της μεγέθυνσης φαίνεται να συνδέθηκε με τη δημιουργία βιομηχανιών που απαιτούσαν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό κεφαλαιακές απ' ο,τι εργασιακές εισ-

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ2.1

*Ποσοστιαία κατανομή καταστημάτων και απασχόλησης και μέσο μέγεθος καταστημάτων (απασχόληση κατά μονάδα) κατά τάξεις μεγέθους απασχόλησης στη βιομηχανία, 1969, 1973, 1978**

	1969			*1973*			*1978*		
Τάξεις μεγέθους	*Κατ.*	*Απασχολ.*	*Μέσο μέγεθ. κ.*	*Κατ.*	*Απασχολ.*	*Μέσο μέγεθ. κ.*	*Κατ.*	*Απασχολ.*	*Μέσο μέγεθ. κ.*
1-9 άτομα	95,0	49,4	2,1	93,5	42,2	2,8	93,3	39,3	2,2
10-49 άτομα	4,2	20,1	19,1	5,5	21,1	19,2	5,5	20,7	19,5
50 και άνω άτομα	0,8	30,5	165,2	1,0	36,7	175,5	1,2	40,0	175,5
Σύνολο	100,0	100,0	4,0	100,0	100,0	5,2	100,0	100,0	5,2

* *Πηγή*: Απογραφές βιομηχανίας - βιοτεχνίας 1969, 1973, 1978, ΕΣΥΕ.

ροές (Τ. Γιαννίτσης, 1985). Και σ' αυτό το γεγονός ίσως η εξήγηση να είναι η πολιτική ιδιαίτερα ευνοϊκής τραπεζικής χρηματοδότησης που ακολουθήθηκε προς τη βιομηχανία (Μ. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη και συνεργάτες, 1986). Αν εξετάσουμε την κλαδική εξέλιξη του μέσου μεγέθους των επιχειρήσεων μεταξύ 1974 και 1980 (Πίνακας Γ2.2), για τις επιχειρήσεις που απασχολούν πάνω από 20 άτομα, παρατηρούμε ότι θετική εξέλιξη παρατηρείται σχεδόν αποκλειστικά στους κλάδους τελικών καταναλωτικών προϊόντων. Αυτό όμως δεν μπορεί ν' αποδοθεί μόνο στο γεγονός ότι αυτοί οι κλάδοι είναι κατ' εξοχήν έντασης εργασίας. Η υποχώρηση που παρατηρείται για τους κλάδους κεφαλαιουχικών προϊόντων οφείλεται στην ανεπαρκή ενεργό ζήτηση και οπωσδήποτε υποδηλώνει ύπαρξη αργουσών εγκαταστάσεων παραγωγής, γεγονός που πρέπει ιδιαίτερα να προσεχθεί σε κάθε προσπάθεια ανάπτυξης της βιομηχανίας σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο, ανεξάρτητα από τις εξαγωγικές επιδόσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ2.2

*Μέσο μέγεθος καταστημάτων απασχολούντων 20 άτομα και άνω, 1974, 1980**

Κλάδος	*1974*	*1980*
20	66,7	70,3
21	90,2	84,7
22	112,0	126,3
23	97,0	105,3
24	55,0	63,6
25	65,4	66,6
26	41,0	37,5
27	117,0	112,6
28	65,8	64,8
29	37,6	31,5
30	60,7	70,6
31	104,6	95,0
32	119,6	147,6
33	68,0	72,8
34	314,8	252,5
35	70,9	87,3
36	53,6	41,3
37	109,3	86,6
38	142,4	150,6
39	46,0	46,2
Σύνολο	80,1	82,9

**Πηγή*: Στατιστική έρευνα βιομηχανίας, 1974, 1980, ΕΣΥΕ.

Ένα άλλο σημείο που αξίζει να προσεχθεί σε σχέση με την εξέλιξη του μέσου μεγέθους των επιχειρήσεων είναι η ένδειξη έντασης μονοπωλιακών καταστάσεων στην αγορά τελικών προϊόντων για τη μεγάλη βιομηχανία (Π. Νικολάου, 1980), καθώς και του υψηλού βαθμού μονοψωνίου στον προσδιορισμό της αμοιβής της εργασίας στη μεσαία και ιδιαίτερα τη μεγάλη βιομηχανία (Π. Νικολάου, 1980). Αυτές οι διαπιστώσεις κάθε άλλο παρά ενθαρρυντικές μπορούν να θεωρηθούν, ιδιαίτερα στη σημερινή κατάσταση της ύφεσης.

β) Ο προσανατολισμός της βιομηχανικής παραγωγής

Η στροφή της βιομηχανικής παραγωγής που παρατηρείται στη δεκαετία του '70 προς τους παραδοσιακούς κλάδους μπορεί να εξηγηθεί σε μεγάλο βαθμό από την ώθηση που παρατηρήθηκε από τις εξωτερικές αγορές (Τ. Γιαννίτσης, 1985). Αυτό το γεγονός όμως — που έρχεται σε αντίθεση με την πρώτη εξαγωγική βιομηχανική φάση όπου επικρατούσαν προϊόντα σχετικά ανεπτυγμένης τεχνολογίας, όπως πετροχημικά, αλουμίνιο, μέταλλα, ηλεκτρονικό υλικό — έχει πολλές αρνητικές επιπτώσεις τόσο στην κάθετη ολοκλήρωση της βιομηχανίας, όσο και στην εξειδίκευση της ελληνικής οικονομίας και στην πορεία του ισοζυγίου πληρωμών. Εξάλλου, αυτή η εξειδίκευση αφορά προϊόντα (κλωστοϋφαντουργικά, ενδύματα, δέρματα - γουναρικά, καπνός, μεταλλουργικά προϊόντα, ποτά) που χαρακτηρίζονται από σχετικές συνθήκες υψηλού βαθμού ανταγωνισμού στις διεθνείς αγορές.

Αν εξετάσουμε ακολούθως τη συμμετοχή των κλάδων παραγωγής καταναλωτικών, ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών στο συνολικό προϊόν (Πίνακας Γ2.3), παρατηρούμε ότι προς το τέλος της δεκαετίας του '70 σημειώνεται μια στασιμότητα στην προηγούμενη σχετικά ευνοϊκή εξέλιξη: Οι κλάδοι παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων επανέρχονται στα επίπεδα σχεδόν του 1965 και μόνον οι κλάδοι παραγωγής ενδιάμεσων προϊόντων δείχνουν μια αυξητική τάση. Αυτή η εξέλιξη συμφωνεί λογικά με τις διαπιστώσεις του προηγούμενου εδάφιου.

γ) Ο βαθμός σύνδεσης της βιομηχανικής παραγωγής με την εγχώρια αγορά

Οι διάφοροι διαρθρωτικοί λόγοι που συντελούν στο να ικανοποιείται ολοένα και σε μικρότερο βαθμό η εγχώρια ζήτηση από την εγχώρια παραγωγή (Μ. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, 1981) και από τη βιομηχανική παραγωγή ειδικότερα, οδήγησαν, μετά το 1973, σ' ένα φαύλο κύκλο επενδυτικής καχεξίας — εγχώριας ζήτησης που ικανοποιείται από εισαγόμενα προϊόντα σε επιταχυνόμενο βαθμό, με αποτέλεσμα την επιδείνωση της σχέσης εισαγωγών-εξαγωγών από την άποψη της σύνθεσής τους. Παρόλη την ανάπτυξη των βιομη-

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ2.3

*Εξέλιξη της συμμετοχής των κλάδων παραγωγής καταναλωτικών, ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών στο βιομηχανικό προϊόν, 1965, 1970, 1975, 1978**

Κλάδοι παραγωγής αγαθών	*1965*	*1970*	*1975*	*1978*
Καταναλωτικών	57,1	51,2	53,3	53,2
Ενδιάμεσων	13,9	15,8	16,8	17,1
Κεφαλαιουχικών	29,0	33,0	29,9	29,7

**Πηγή*: Εθνικοί λογαριασμοί της Ελλάδας, 1965, 1970, 1975, 1978.

χανικών εξαγωγών, το ποσοστό των βιομηχανικών εισαγωγών είναι εξαιρετικά υψηλό και ιδιαίτερα δυσμενές για τους τεχνολογικά προηγμένους κλάδους με πολύπλοκες παραγωγικές διαδικασίες (Τ. Γιαννίτσης, 1985). Πράγματι, οι εισαγωγές κεφαλαιουχικών αγαθών παραμένουν, τη δεκαετία του '70, σε σαφώς υψηλότερο επίπεδο από την προηγούμενη (29 % των συνολικών εισαγωγών, έναντι 24%), ενώ για τα βιομηχανικά καταναλωτικά τα αντίστοιχα ποσοστά, αν και υψηλότερα στη δεκαετία του '60 (30 % του συνόλου των εισαγωγών), δείχνουν κάποια βελτίωση στην επόμενη δεκαετία (24 % του συνόλου).

Αυτή η αποσύνθεση της βιομηχανικής παραγωγής από την εσωτερική ζήτηση σε συνδυασμό με τη μεταστροφή της πρώτης σε παραδοσιακούς κλάδους (εδάφιο β) αποτελούν θεμελιώδη και πολύ σοβαρά προβλήματα για το μέλλον της βιομηχανίας που έχει ήδη χάσει το δυναμικό ρόλο στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και με τις παρούσες συνθήκες δύσκολα μπορεί να επιχειρήσει να διαδραματίσει κάποιο ρόλο και στην περιφερειακή ανάπτυξη.

δ) Ο βαθμός εξάρτησης από το ξένο κεφάλαιο

Κατά τη δεκαετία του '60, η επέκταση της βιομηχανικής παραγωγής οφείλεται στους μη παραδοσιακούς κλάδους ενδιάμεσων και κεφαλαιουχικών αγαθών, των οποίων η ανάπτυξη βασίζεται είτε στην ξένη αγορά είτε στο ξένο κεφάλαιο. Αντίθετα, όπως είδαμε, κατά τη δεκαετία του '70, παρατηρείται μείωση της ανάπτυξης του βιομηχανικού προϊόντος αλλά και συγχρόνως ποιοτική οπισθοδρόμηση με την έννοια ότι δυναμικότεροι κλάδοι γίνονται οι παραδοσιακοί (Τ. Φωτόπουλος, 1985). Ειδικότερα για τη δεύτερη περίοδο, η επίδραση του εξωτερικού παράγοντα φαίνεται ότι γίνεται και με θετικό και με αρνητικό τρόπο: Από τη μια μεριά ευνοούνται οι εξαγωγές παραδοσιακών

προϊόντων και οι ξένες επενδύσεις γίνονται σ' αυτούς τους κλάδους, από την άλλη πλευρά σημειώνεται επιβράδυνση της εισροής ξένου κεφαλαίου για επενδύσεις (Πίνακας Γ2.4).

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ2.4

Αλλοδαπή συμμετοχή στα πάγια κεφάλαια της βιομηχανίας, 1968, 1979***

Κλάδοι	*Σύνολο «ξένου» κεφαλαίου*	
	1968	*1979*
20	4,5	7,7
21	8,5	36,9
22	—	—
23	14,0	15,4
24	10,5	16,8
25	45,1	37,1
26	—	—
27	2,2	15,6
28	—	0,5
29	4,8	5,7
30	53,3	30,3
31	48,1	43,4
32	89,4	72,7
33	24,1	27,6
34	59,5	47,5
35	42,8	9,0
36	6,5	12,4
37	59,2	50,8
38	77,1	42,5
39	96,7	65,5
Σύνολο	36,3	29,2

* Επιχειρήσεις με ξένο έλεγχο, με ξένη συμμετοχή μειοψηφίας, ομογενές ελληνικό κεφάλαιο.

***Πηγή*: Τ. Γιαννίτσης, 1985.

Εξάλλου, σαφής είναι η τάση του ξένου κεφαλαίου να επενδύεται στην κατηγορία των επιχειρήσεων μεγάλου μεγέθους. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ICAP Ελλάς, το 1979 η συμμετοχή των ξένων επιχειρήσεων στα πάγια των επιχειρήσεων ήταν 23,4% για την τάξη 100-299,9 εκ. δρχ., και 30,3% για την τάξη των 300 εκ. δρχ. και άνω. Όσο δε αφορά τη συμμετοχή τους στο σύνολο των κατηγοριών, ανάλογα με το μέγεθος της απασχόλησης, εμφανίζεται στον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ2.5

*Ποσοστιαία συμμετοχή των ξένων επιχειρήσεων στις κατηγορίες επιχειρήσεων, ανάλογα με το μέγεθός τους, 1979**

Απασχόληση	*Συμμετοχή (%)*
1 – 10	4,9
11 – 50	6,5
51 – 150	15,1
150 και άνω	24,4
Σύνολο	9,5

**Πηγή*: ICAP Ελλάς.

Η ίδια τάση εμφανίζεται και για τις εγκατεστημένες στην Ελλάδα πολυεθνικές εταιρίες. Τόσο η διαχρονική κατανομή των δραστηριοτήτων τους μεταξύ των βιομηχανικών κλάδων, όσο και η εξαγωγική τους επίδοση (Πίνακας Γ2.6) προσδιορίζουν τα χαρακτηριστικά της εξέλιξης της μεταποίησής μας (Τ. Γιαννίτσης, 1985).

Η εξάρτηση της ελληνικής βιομηχανίας από το ξένο κεφάλαιο είναι αναμφισβήτητη. Η δυναμική της επηρεάζεται και συχνά προσδιορίζεται από το συνεχώς εντεινόμενο βαθμό σύνδεσής της με τη διεθνή αγορά, η οποία όμως συχνά γίνεται με τρόπο που στις περισσότερες περιπτώσεις φανερώνει ανικανότητα για την ελληνική βιομηχανία να αυτοπροσδιορίσει την ανάπτυξή της καθιστώντας την ευάλωτη στη διεθνή συγκυρία και στη σκοπιμότητα του διεθνούς κεφαλαίου. Η επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου, ιδιαίτερα λόγω των εισαγωγών κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, η εκροή κερδών και royalties (Δ. Μπενάς, 1978), η τεχνολογική εξάρτηση είναι συμπτώματα της ετεροπροσδιοριζόμενης ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Με την ενδοεπιχειρησιακή ολοκλήρωση των πολυεθνικών επιχειρήσεων και την ενσωμάτωση της οικονομίας στην παγκόσμια αγορά με συγκεκριμένο τρόπο, ουσιαστικά περιορίζονται οι δυνατότητες αυτοδύναμης ανάπτυξης, και όσον αφορά την περιφερειακή ανάπτυξη, φαίνεται μάλλον ως ακατόρθωτος στόχος.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ2.6

*Εξαγωγική επίδοση ελληνικών και πολυεθνικών εταιρειών, 1977**

Κλάδοι	*Εξαγωγές ως % των πωλήσεων*	
	Ελληνικές εταιρίες	*Πολυεθνικές εταιρίες*
20	8,4	4,8
21	0,9	4,7
22	0,8	—
23	17,0	60,4
24	12,7	55,0
25	10,3	12,5
26	2,5	—
27	11,0	20,7
28	0,8	—
29	12,5	100,0
30	9,2	7,0
31	5,5	17,7
32	12,0	19,0
33	31,1	24,4
34	17,4	52,6
35	9,3	22,3
36	5,9	22,5
37	5,9	22,9
38	34,7	3,3
39	0,9	28,3
Σύνολο	13,3	25,7

**Πηγή*: Τ. Γιαννίτσης, 1985.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η όξυνση των περιφερειακών και ενδοπεριφερειακών για την Κ.-Δ. Μακεδονία ανισοτήτων, που εξετάσαμε στο πρώτο τμήμα αυτής της μελέτης, επιχειρήθηκε να ερμηνευθεί με τη βοήθεια των χαρακτηριστικών της εξέλιξης του βιομηχανικού τομέα σε εθνικά πλαίσια. Χωρίς να έχει γίνει δυνατό να διαπιστωθεί ουσιαστική βελτίωση στον εξοπλισμό των περιοχών σε υποδομή αλλά και χωρίς να μπορεί να υποστηριχθεί σαφής συσχέτιση μεταξύ υποδομής και ανάπτυξης μιας περιοχής, παρά μόνο για τις ακραίες περιπτώσεις αναπτυγμένων και υπανάπτυκτων περιοχών, η δυναμική μιας περιφέρειας φαίνεται ότι εξαρτάται περισσότερο από τη δομή των μακροοικονομικών της μεγεθών. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος του βιομηχανικού τομέα, του οποίου οι διαρθρωτικές αδυναμίες, κύρια της δεκαετίας του '70, προσδιορίζουν την κρίσιμη καμπή της οικονομίας. Οι επιπτώσεις αυτής της κρίσης φαίνεται ότι είναι ακόμα πιο δυσμενείς σε περιφερειακό επίπεδο. Ενώ δεν μπορούμε να μιλήσουμε για σαφή αποκεντρωτική τάση των βιομηχανικών δραστηριοτήτων, παρατηρούμε ότι οι περιφέρειες (η Κ.-Δ. Μακεδονία στην προκειμένη περίπτωση) κάθε άλλο παρά ενισχύουν τον παραγωγικό βιομηχανικό τους ιστό σε διακλαδικό επίπεδο. Αντίθετα, αποκτούν «εξειδικεύσεις» υπαγορευόμενες από τη γενικότερη εξέλιξη του τομέα, ενώ συνάμα καθίστανται πιο ευάλωτες.

Η ευνοϊκή εξέλιξη και ακολούθως η στασιμότητα του μέσου μεγέθους των επιχειρήσεων, η στροφή ξανά προς παραδοσιακούς κλάδους της βιομηχανίας και η αποσύνδεση της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής από την εσωτερική ζήτηση, που ικανοποιείται ολοένα και περισσότερο από εισαγόμενα προϊόντα, εξηγούνται από το στρεβλό υπόδειγμα ανάπτυξης της οικονομίας που ακολουθήθηκε και του οποίου οι επιπτώσεις γίνονται τώρα ιδιαίτερα αισθητές, καθώς επίσης και από την ισχυρή εξάρτηση της βιομηχανίας από το ξένο κεφάλαιο και την παθητική ενσωμάτωση της οικονομίας στη διεθνή αγορά. Φυσικά, μ' αυτές τις συνθήκες, οι περιφέρειες δεν είναι δυνατό να μειώσουν τις μεταξύ τους ανισότητες, αλλά και οι «ενδοπεριφέρειες» κάθε άλλο παρά ευνοούνται. Αντίθετα, το μέλλον τους εμφανίζεται ιδιαίτερα διακινδυνευμένο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Benzecri, T. P.: *L'analyse des données,* Vol. I la taxinomie, Dunod, 1973.

Edwards, T. A.: "Industrial structure and regional change: A shift-share analysis of the British Columbia economy, 1961-1970", in: *Regional Studies,* Vol. 10, 1976.

Everitt, B. S.: *Cluster analysis,* 2nd ed., Halsten Press, 1981.

Hermansen, T.: "Spatial organization and economic development: The scope and task of regional planning", in: Kuklinski ed., *A Regional Dissagregation of National Policies and Plans,* Paris and the Hague, Mouton, 1975.

Holland, S.: *Capital versus the regions,* Mac Millan, 1976.

Lipietz, A.: *Le capital et son espace,* Paris, 1977.

Myrdal, G.: *Economic Theory and underdevelopment regions,* Duckworth, London, 1957.

Navarre, F. - Prud'Homme, R.: "Le rôle des infrastructures dans le développement régional", *Congrés International des Economistes de Langue Française,* Florence, Mai 1982.

Negreponti-Delivani, M.: *Europe's life-buoy: her LDR,* Florence, 1984.

Pascallon, P.: "Effort de definition de la notion de région", *Congrés International des Economistes de Langue Française,* Florence, Mai 1982.

Perroux, F.: *Dialogue des monopoles et des nations,* PUG, 1982.

Vanhove, N. - Klaassen, L.: *Regional Policy, A European Approach,* Saxon House, 1980.

Weydert, J.: "Les régions défavorsées en Europe", *OCIPE,* Mars 1981.

Ελληνική

Γιαννίτσης, Τ.: *Η ελληνική βιομηχανία, ανάπτυξη και κρίση,* Gutemherg 1985.

Καραμάνη, Κ.: *Δημογραφικά χαρακτηριστικά Κ.-Δ. Μακεδονίας. Εξελίξεις - προοπτικές, 1940-1990,* Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Υπηρ. Περιφ. Ανάπτυξης Κ.-Δ. Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, Αύγουστος 1982.

Κατοχιανού, Δ. και συν.: *Κλαδική χωρική ανάλυση της ελληνικής μεταποίησης,* ΚΕΠΕ, Επιστημονικές μελέτες 12, Αθήνα, 1984.

Νεγρεπόντη - Δελιβάνη, Μ.: *Ανάλυση της ελληνικής οικονομίας,* Παπαζήσης, 1981.

Νεγρεπόντη - Δελιβάνη, Μ.: *Η περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα, στα πλαίσια της ΕΟΚ,* Αθήνα, 1983.

Νεγρεπόντη - Δελιβάνη, Μ. και συν.: *Η προβληματική ελληνική βιομηχανία και κάποιες λύσεις της,* Παρατηρητής, 1986.

Νικολάου, Π.: *Οικονομίες μεγέθους στην ελληνική οικονομία,* ΚΕΠΕ, 1980.

Φωτόπουλος, Τ.: *Εξαρτημένη ανάπτυξη, η ελληνική περίπτωση,* Εξάντας, 1985.